

Det grundtvigske Møde i Middelfart 1891 og dets Forudsætninger.

BIDRAG TIL BELYSNING AF DEN GAMMEL- GRUNDTVIGSKE RETNING

A. Pontoppidan Thyssen.

I.

Sidst i Juni 1891 fremkom i Dansk Kirketidende følgende »Meddelelse«:

Efter Indbydelse af Præsterne *V. Birkedal, L. Christensen, C. L. N. Dalsgaard, S. Constantin-Hansen, [A. Leth], M. A. S. Lund, L. Nyegaard, P. N. Petersen, P. Rønne og Kr. Thomsen* og Højskoleforstander *H. Rosendal* afholdtes d. 26.—27. Maj et privat Forhandlingsmøde i Middelfart for at tage under Overvejelse, hvad der kunde gøres for en *kirkelig* Sammenslutning indenfor den saakaldte grundtvigske Kreds til virksomt Samarbejde baade med Mund og Pen.

Man foreslog til dette Øjemeds Opnaaelse et Udvalg nedsat, som kunde danne Mellemlid mellem frit dannede kirkelige Kredse og Ordførerne, foranstaltede et ærligt [aarligt] Forhandlingsmøde i Lighed med dette foruden større kirkelige Møder osv. og Udgivelsen af et Blad.

Forsamlingen, som bestod af c. 80 Præster og Lægsfolk, sluttede sig gennem en livlig Forhandling til Grundtanken i den Sag, som de ovennævnte Mænd ved

deres Indbydelse havde villet sætte i Bevægelse, idet den erklærede sig for Ønskeligheden og Betimeligheden af en saadan Sammenslutning paa *Kirketroens* Grund.

Som Hovedudbytte af Mødet maa det derfor fremhæves, at den tilstedeværende Forsamling vedtog at arbejde videre, efter dette Maal.

Da man imidlertid ikke ansaa Sagen for gennemdrøftet ved dette Møde, nøjedes man med at vedtage, at et nyt *privat* to Dages *Forhandlingsmøde* (med indledende Gudstjeneste og Altergang) skulde afholdes til Efteraaret. Med det Hverv at forberede til dette Møde blev et Syvmands-Udvalg med Ret til at supplere sig selv nedsat. Indbydelse til Mødet vil udgaa privat gennem Udvalget, som ogsaa nærmere bestemmer Tid og Sted.

Da flere af de valgte har frasagt sig Valget, maa nærmere Meddelelse om Udvalgets Sammensætning opsættes.

Det blev overdraget undertegnede at affatte og offentliggøre denne korte Meddelelse, idet alt andet offentlig Referat frabedes.

I Juni 1891.

*M. A. S. Lund. L. Nyegaard. Kr. Thomsen*¹.

Disse Oplysninger maatte vække betydelig Opmærksomhed i Datiden. Trods de noget ubestemte Udtryk syntes det jo at fremgaa, at en større Forsamling af den grundt-

¹) D. Ktd. 91 28/6 426 f. Navnet A. Leth, der her er medtaget i Parentes, var faldet ud i den oprindelige »Meddelelse« ved en Fejltagelse, der berigtigedes i D. Ktd. 12/7 460. Derimod blev »ærligt« mærkeligt nok ikke rettet til »aarligt« (Forhandlingsmøde), men er dog utvivlsomt en Trykfejl, der ikke findes i Kirkebladet, hvor den samme »Meddelelse« (inclusive Navnet Leth) kom 1/7 396 f. — Dansk Kirketidende var det ældste og mest ansete grundtvigske Blad, men væsentlig et Præsteblad, Kirkebladet et mere populært Opbyggelsesblad.

vigske Retning, indbudt af dengang velkendte Navne, var blevet enige om at arbejde for en omfattende grundtvigsk Sammenslutning, bestaaende af lokale Kredse med et ledende Fællesudvalg, der skulde arrangere store og smaa Møder »osv.« samt udgive et Blad.

Men saa maatte man ogsaa studse over Mødets og Forhandlingernes pointeret private Karakter. Kirkebladets ene Udgiver, Pastor Thorvald Elmquist, omtalte saaledes Mødet som en af Foraarets kirkelige Begivenheder, men fortsatte: »der hvilede fra først af et noget hemmelighedsfuldt Slør over det, ligesom Indbydelserne til at deltage deri kun var udsendte til dem af Grundtvigs Venner, som Indbyderne fandt for godt at udvælge«. Da han ikke var saa heldig at høre til disse, kunde han ikke referere det, men kun udtale, at han fandt Tanken om en saadan Sammenslutning »overordentlig rigtig og berettiget«, naar man blot ikke derved vilde isolere sig fra det fælleskirkelige og Vekselvirkningen med de andre kirkelige Retninger¹. — At virke for Samarbejde mellem disse ansaa Kirkebladet i det hele for sin Hovedopgave, og baade Elmquist og hans Medudgiver, Præsten Thomas Rørdam, understregede senere igen i Bladet denne Advarsel mod Isolation overfor Bestræbelserne i Middelfart².

Elmquists første Omtale blev ganske vist skrevet, inden

¹) Kirkebl. 91 15/6 364 f.

²) Elmquist i Kirkebl. 91 1/7 397 ff: »Lidt om vort Standpunkt«; Th. Rørdam i Kirkebl. 91 15/7 401 ff.: »Mit Standpunkt«. Som Artiklernes Overskrifter antyder, var der en vis Forskel i deres Syn; Th. Rørdam, der saa mørkere paa Udviklingen indenfor den grundtvigske Kreds, vilde ganske vist ogsaa hilse en kirkelig Sammenslutning med Glæde, og det gjorde ham ikke noget, at man ikke havde kunnet bruge Kirkebladets Udgivere dertil; men to Ting hørte nødvendig med til en saadan Retningsdannelse: et almenkristeligt Fællesskab om Herren selv og et oprigtigt Fællesskab om det særegent grundtvigske, og han tvivlede stærkt om, at disse Forudsætninger var til Stede; rationalistiske Tankegange havde vundet Indpas og gjort Grundtvigianerne til »en meget blandet og forskjelligfarvet Hob«, hvoraf de kristne først maatte udskilles ved en grundig Aandskamp.

»Meddelelsen« fremkom, men denne løftede jo ikke meget af Sløret; og i samme Nummer af Dansk Kirketidende hævdede en af Meddelerne, Lavrids Nyegaard, direkte dets Nødvendighed, idet han skarpt angreb Elmquist og hans Beklagelser over »ikke at kunne tilfredsstille sine Læseres Nysgærrighed«; det var overhovedet utilbørligt, at han *omtalte* et privat Møde, før det selv havde ladet høre fra sig. Havde han tænkt sig om, »vilde han sikkert ikke have forundret sig over, at et Forsøg paa en *kirkelig* Sammenslutning af Grundtvigs Venner for Tiden blev gjort saa stille som muligt. Det er ikke saa lige en Sag at gaa hen og klappe alle »Grundtvigianerne« sammen paa en Gang. Et Forsøg paa sligt vilde have været dødfødt og kunde ligesaa godt opgives paa Forhaand . . . Det skal tilvisse med Guds Hjælp ikke blive skjult i Mørket, hvad der var tilsigtet med det. Men selv Vorherre kan dog sige i Ørerne, hvad først siden skal udraabes fra Tagene«. Og naar Mødet ikke skulde være offentligt, maatte Indbyderne ogsaa paatage sig Ansvar for at sammenkalde en Forsamling med det rette Tyngdepunkt, nemlig »henimod den *kirkelige* Side af den grundtvigske Kreds«¹.

»Sløret« skyldtes altsaa en udpræget Mistillid til den grundtvigske Kreds i Almindelighed, hvis mindre »kirkelige« Elementer formentlig vilde forpurre Sammenslutningsforsøget. Elmquist kunde dog ikke beskyldes for Ukirkelighed og syntes i sit Svar til Nyegaard ganske uforstaaende overfor hans Synspunkt. Han understregede, at han visselig ikke var ene om at forbavses over den Maade, hvorpaa Indbydelserne var blevet udsendt; »der blev *forbigaaet* Mænd baade paa *Kirkens* og *Højskolens* Omraade, hvis fuldtro grundtvigske Sindelag og fremragende Betydning indenfor den grundtvigske Kreds dog hidtil synes at have været indrømmet af alle, og som med Grund har følt sig saarede ved denne Udelukkelse«. Kun ved en almindelig

¹) D. Ktd. 91 28/6 421 ff.

Indbydelse til Grundtvigs Venner af alle Slags og en fri og aaben Forhandling vilde man have Udsigt til at naa en nøjere Sammenslutning, hvor baade Enheden og Friheden var bevaret. At ville udsondre en Flok efter eget For-godtbefindende som de »egentlige« og »ægte« smagte vel meget af det bekendte: »Her er den rigtige gamle Sæbekælder, hvor de rigtige gamle Sæbekælderfolk bo!¹ — Den »folkelige« Grundtvigianismes udbredte Organ, Højskolebladet, der i endnu højere Grad end Kirkebladet maatte repræsentere de forbigaaede — end ikke »Meddelelsen« blev offentliggjort dér —, nøjedes med at referere dette Ordskifte, særlig Elmquists Svar, hvis Synspunkter man aabenbart fuldt ud kunde dele; Mødet syntes, fastslog man, langt snarere at have tilsigtet en kirkelig Udsondring end en Sammenslutning, at dømme efter den Maade, hvorpaa der var indbudt til det, og Planen om Udgivelsen af et nyt, kirkeligt Blad².

Imidlertid blev Foretagendet mere privat, end selv L. Nyegaard ønskede, for Offentligheden fik simpelthen slet ikke mere at høre derom, bortset fra nogle langt senere Udtalelser i anden Anledning af Nyegaard og M. A. S. Lund³. Hvorfor løb det ud i Sandet, og hvad laa der bag dette

¹) D. Ktd. 91 26/7 490 ff.

²) Højskbl. 91 31/7 985 ff.; jfr. 20/11 1517, hvor Ludvig Hertel berømmer de grundtvigske Kredse i Norge, som han netop besøger; dér behøver man »ikke Attest fra *Lavrids Nyegaard* for at høre til de rigtige Grundtvigianere med det rette »kirkelige Tyngdepunkt«.

³) I D. Ktd., se nærmere herom især S. 225 Note 2. Paa Tryk foreligger desuden en kort Omtale af Otto Møller i hans Brevveksling med Skat Rørdam (udgivet 1916) II S. 201, her citeret S. 215. Anders Nørgaard refererer denne Omtale i Grundtvigianismen II (1936) S. 116 f. og en Del af de andre trykte Udtalelser, der er nævnt ovenfor, S. 250 ff. Det begrænsede Materiale har ikke givet Nørgaard Grundlag for en egentlig historisk Bedømmelse af Middelfartmødet udover Placeringen af det som en Forløber for »Kirkeligt Samfund af 1898«. Naar han S. 116 synes at opfatte det som Udtryk for en Paavirkning fra Indre Mission (til »virkelig at gøre noget«), er det, som det følgende vil vise, i hvert Fald en Misforstaaelse.

gaadefulde Møde? Disse Spørgsmaal har mere end almindelig Interesse; Bestræbelserne i Middelfart havde aabenbart en polemisk Brod imod andre Grupper indenfor den grundtvigske Kreds, og placeres derved centralt i de Brydninger mellem nyt og gammelt, venstre og højre, Fornylsestrang og Konservatisme, som er Hovedtemaet i den yngre Grundtvigianismes Historie. Den nærmere Undersøgelse, der alt-saa væsentlig maa benytte sig af utrykte Kilder, viser da ogsaa, at Middelfartmødet var en vigtig Milepæl i de konservative Grundtvigianere, »Gammelgrundtvigianerne«s Kamp for at hævde det, de forstod ved den grundtvigske Arv, imod de nyere Strømninger, som efterhaanden fik stærkt Tag i den grundtvigske Kreds. Traadene fører fra dette Møde baade helt tilbage til de indre Brydningers Begyndelse i 70erne, og frem til det afgørende Opgør omkr. Aarhundredskiftet, hvor Splittelsen fik et ydre Udtryk, idet den gammelgrundtvigske Retning sluttede sig sammen om »Kirkeligt Samfund af 1898« og saaledes i Hovedsagen realiserede netop det Ideal, som var blevet opstillet i Middelfart. Et indledende Rids af Udviklingen gennem 70erne og 80erne er derfor nødvendigt, med særligt Henblik paa den Mand, som tidligst og mest energisk begyndte at virke for en gammelgrundtvigsk Samling, nemlig Lavrids Nyegaard. Vi har allerede mødt ham som Talsmand for Mændene bag Middelfartmødet; i Virkeligheden var han langt den vigtigste af disse. Og med Nyegaard træder tillige en Kreds af jævnaaldrende frem i Lyset, som i det store og hele delte hans Syn paa Grundtvigianismens Problemer.

Nyegaards Generation var den sidste, der i Ungdommen havde oplevet den grundtvigske Bevægelse i sin Glans i Aarene inden Grundtvigs Død, inden de indre Modsætninger og den ny Tids Tanker forstyrrede Billedet. Det Indtryk, de derved havde modtaget, var saa stærkt, at hele den senere Udvikling, der fik en ganske anden Karakter, kom til at staa i Skygge for dette Højdepunkt. Den gamle

Grundtvigianisme, som de fleste ældre alene ved deres Alder var bundet til, blev for dem en Overbevisning, et Standpunkt, der paa Forhaand gjorde dem kritisk stemt overfor alle nye Signaler indenfor Bevægelsen.

I Studentertiden¹ knyttede Nyegaard en varm og livsvarig Forbindelse med en Kreds af samtidige unge Teologer, P. N. Petersen, J. H. Monrad, P. Riemann, J. J. Bjerre² og en halv Snes andre, der sammen dannede en Slags grundtvigsk Studenterforening, som Regel blot kaldet »Foreningen»³. Ved jævnlige Sammenkomster drøftede man alle Tidens Spørgsmaal, men i det hele var man enig om at overtage de ældre grundtvigske Ordføreres kristelige og folkelige Tanker som een stor Sammenhæng, der dog afgjort havde Tyngdepunktet i det kristelige, særlig den »kirkelige Anskuelse» om Trosbekendelsen ved Daaben som Herrens eget Ord, baade i historisk og aktuel Forstand. For det grundtvigske mødte dem som en vældig overbevisende Aandsmagt af uoverskuelig Betydning. »Paa det Tidspunkt«, skriver saaledes Monrad i et interessant Tilbageblik⁴, »samlede Grundtvigs Navn store Skarer fra alle Krese i Folket, og disse Festskarer var fulde af Forventning om det overordentlige. Der brød bestandigt Syner frem i Israel, og der lagdes bestandigt nye Sange paa vor Tunge. Og ligesom fædrelandssindede Mænd tænkte sig, at det frie, herlige Norden inden føje Tid skulde føre Fol-

¹) Nyegaard, der var født 1849 (og døde 1916), blev Student 1867 og teologisk Kandidat 1872.

²) Peter Nielsen Petersen (1846—1916), var Sognepræst i Aagerup-Kirkerup fra 1886, ved Trinitatis Kirke i København fra 1901; Jørgen Herman Monrad (1848—1903), blev Præst ved Vartov 1890, ved Marmorkirken fra 1894; Peter J. S. Riemann (1848—1928), blev Sognepræst i Nr. Nebel-Lydum 1886, i Fakse fra 1895; Jens Jacobsen K. Bjerre (1847—1901), var Sognepræst i V. og Ø. Hassing fra 1876, Provst 1887, Landstingsmand (Højre) fra 1890, Kultusminister 1900.

³) I Det kgl. Bibliotek findes en Række Protokoller m. m. fra Foreningen for Aarene 1869—73; Ny kgl. Saml. 4° 3206 og 3625.

⁴) D. Ktd. 98 11/9 583 ff.

kenes Sag til Sejr, saaledes troede kristne Mænd og Kvinder ogsaa fast paa, at fra os vilde der udgaa et Lys, som snarlig skulde overstraale Kristenheden«.

Men de var knap blevet Kandidater, før Situationen ændredes, og ændredes saadan, at det følte som en Katastrofe. Med Monrads Ord: »inden ret længe, allerede paa det Tidspunkt, da vi selv skulde tage fat og prøve paa at fange andre i det Net, hvori vi selv var fangede, var det forbi. For der var kommet en anden Tid«. Og for den grundtvigske Kreds blev det »en Forvirringens og Opløsningens Tid«.

For det første blev den nemlig inddraget i den politiske Strid mellem Højre og Venstre. De fleste Grundtvigianere, særlig Lægfolket, mente, at det folkelige Vækkelsesarbejde maatte resultere i øget politisk Indflydelse for den vakte og oplyste Bondestand, og de fandt det derfor i sin Orden, at de grundtvigske Politikere under Sofus Høgbros Ledelse fra 1870 gik ind i et Samarbejde med Venstregrupperne, for som »Det forenede Venstre« at skaffe »Folket« Flertal paa Rigsdagen og kunne gøre Krav paa Regeringsmagten. Men mange af de ældre grundtvigske Præster, der politisk hældede til Højre, kunde heri kun se et Udslag af en materialistisk Standsegoisme og Magtsyge, der truede Bevægelsens aandelige Karakter og særlig dens Forhold til Kristendommen, og de angreb derfor kraftigt denne »falske Alliance«. Resultatet blev en bitter indre Strid, der i Løbet af 70erne slog saa dybe Revner i den grundtvigske Kreds, at de ikke siden kunde heles.

For det andet begyndte nye kritiske Tanker at gøre sig stærkt gældende, omend forløbig mest i akademiske Kredse. Det var for Monrad det afgørende: »Samtidig med at Førerskabet i Europa var gaaet over fra Ludvig Bonaparte til Otto v. Bismarck, begyndte alle fremskredne Aander en vild Klappjagt efter alle den ældre Slægts Idealer, som man mente var lige saa anløbne, som man nu pludselig fandt den faldne politiske Heros at være. Man vilde detro-

nisere, støde hine Idealer fra Tronen, eller man vilde i alt Fald revidere dem, gaa dem efter i Sømmene«. Dels ytrede denne Kritik sig i Georg Brandes' Spor som et kristendomsfjendsk Fritænkeri, der ogsaa for mange grundtvigske Studenter, ikke mindst Monrad, betød en alvorlig Krise; dels som en teologisk Radikalisme, der varsaa meget farligere, som den navnlig blev introduceret af Mænd med Tilknytning til den grundtvigske Kreds, nemlig Filosofi-professoren Rasmus Nielsen og hans Disciple, især Bjørnstjerne Bjørnson og Frederik Jungersen¹. Rasmus Nielsens skarpe Sondring mellem Tro og Viden ophævede alle Dogmernes videnskabelige Karakter; derved banedes Vejen for det ene Angreb efter det andet paa tilvante teologiske Forestillinger: Forsoningslæren, Treenighedslæren, Bibellens Ufejlbarhed, de evige Helvedesstraffe, Forestillingen om en personlig Djævel. De ældre grundtvigske Ordførere protesterede kraftigt herimod, forkætrede Bjørnson og aftvang Jungersen en Tilbagekaldelse, der efterhaanden førte ham helt over i den ortodokse Lejr. Alligevel fik de dristige Tanker betydelig Indflydelse i grundtvigske Kredse, især blandt de Unge.

Men næsten hele den »Forening«, som Nyegaard og Monrad tilhørte, stillede sig baade politisk og teologisk paa de ældres Side. Ganske vist blev flere af dem paavirket af Rasmus Nielsens Filosofi, men det anvendte de teologisk i konservativ Aand. Nyegaard var den, der tidligst begyndte at gøre sig gældende i Bladpolemiken; i Aarene 1875—77 deltog han saaledes baade i Dansk Kirketidende og Højskolebladet ivrigt i Kampen mod Jungersen og Bjørnson og hele Venstre-Grundtvigianismens Fremskridtstro og Begejstring for den folkelige Udvikling, der efter hans

¹) (1836—1912), den senere Præst ved Københavns Valgmenighed (fra 1890), der paa denne Tid var Lærer ved G. Rodes Højskole paa Skovgaard (1870—77). Det, der oprindelig gjorde hans Navn kendt, var en Foredragsrække Foraaret 1873 paa Borchs Kollegium om Søren Kierkegaard, Grundtvig og Rasmus Nielsen.

Mening ikke gav Plads for den strenge Forkyndelse af Idealet og af Kristi Kors — det eneste, hvorpaa man kunde bygge et levende Haab. Paa samme Tid blev han ogsaa personlig knyttet til den gamle Grundtvigianismes mest fremtrædende Ordfører, Valgmenighedspræsten i Ryslinge Vilhelm Birkedal, hvis Kapellan han var fra 1874 til 78, og hvis Svingersøn han blev 1875.

I denne Situation er det da, Tanken om en samlet gammelgrundtvigsk Indsats først opstaar i Nyegaards Kreds, foreløbig i Form af et nyt Blad. For de fandt nemlig, at ingen af de eksisterende grundtvigske Blade med tilstrækkelig Bestemthed tog Afstand fra »Det forenede Venstre« og den teologiske Radikalisme¹. Allerede i 1876 forhandler Monrad, Nyegaard og Vilh. Birkedal herom. Den 5. December 1876 skriver saaledes Nyegaard til Monrad, at »Bladet« er Genstand for deres stadige Længsel i Ryslinge. »Det var på bane mellem svigerfar og mig i søndags; jeg nævnte da ogsaa din stærke opfordring, og han sagde: »ja, skal ikke Hansen (en sjælden dygtig og ædel højskolelærer her ved skolen), du og jeg udgive et blad; det var jo nok, når det fra først af kun var et månedsblad, at folk dog én gang om måneden kunde få en lille smule *sandhed* at læse blandt al den bunke løgn«, — »enten er jeg«, føjede han til, »det største best i Danmark, eller ogsaa er alle de andre på vildkareten«². Monrads Opfordring var altsaa

¹) De vigtigste var F. Boisens Ophbyggelsesblad »Budstikken«, Sofus Høgsbros politiske »Dansk Folketidende«, Tidsskriftet »Nordisk Maanedsskrift«, der blev udgivet af Ludvig Schrøder og Ludvig Helveg, og »Højskolebladet«, der fra 1876 blev udgivet af Konrad Jørgensen. Alle disse Blade og deres Udgivere var afgjort sympatisk indstillet overfor »Det forenede Venstre« og søgte gennemgaaende at følge Rasmus Nielsen, Jungersen og Bjørnson saa langt de kunde; Bjørnson blev dem dog til sidst for radikal. Hertil kommer »Dansk Kirketidende«, hvis Redaktør, C. J. Brandt, fulgte en forsigtigt mæglende Kurs, og fra 1877 »Kirkebladet«, der dog først ret fik Betydning i 80erne, se S. 185 f.

²) Brevet er bevaret i Privateje. Skolen er Ryslinge Højskole, hvor »Hansen«, d. v. s. den senere Højskoleforstander Rasmus Hansen (1836—

Udgangspunktet, og hans næste Brev til Nyegaard om Sagen¹, indeholdt en nærmere Bestemmelse af Bladets Op-gave: »det skulde vende Front mod 3 Sider: 1) de valne forkjælede Venstre og Compagni Folk, de der forguder Profetismen, enten den er sand eller falsk (der om har jeg noget paa Stabelen) 2) mod den Reaktion, som maaske snart kommer til Roret med højre og som lever af den letkjøbte Visdom at Idealerne passer ikke til denne Verden. Her burde man holde Adskillelsen af Stat og Kirke eller Præstefrihed — hvilket ved jeg ikke rigtig — frem.« Iøvrigt ansaa han en Forstaaelse mellem de Nationallibera-le og det moderate Venstre »for den taaleligste Udvej for Tiden. Thi ellers vil en Højresejr udbrede en Død og Mathed og Pessimisme over det danske Folk i den nærmeste Fremtid eller en Venstresejr vil aabne Døren for de mest uberegnelige Madglæder men jeg behøver ikke at tilføje at jeg ikke tror paa en saadan Forstaaelse . . . 3) Skulde der gjøres Front mod Fritænker-Litteraturen en Rubrik skulde helliges en Bedømmelse og Forkastelse af alle de slette Bøger o: dem der gjør Mennesker slette mis-undelige og misfornøjede hvor stort Talent de end for Resten er skrevne med«.

Brevet viser klart, hvor vanskeligt de unge, der vilde fortsætte i det gamle Spor, var stillet i en Tid, hvor Kam-pen stod mellem de yderliggaaende Venstre- og Højre-tendenser.² Det var lettere at sige, hvad man vilde bekæmpe,

1901) var Lærer fra 1872. — Lavrids Nyegaards egen Brevsamling, der vilde have været af uvurderlig Betydning til Oplysning af det her be-handlede Emne, er næsten fuldstændig gaaet tabt. Der findes dog et ret rigeligt Materiale i bevarede Privatarkiver, dels i Privateje, dels i Rigs-arkivet og Det kgl. Bibliotek. — Hvor der i det flg. henvises til Breve i RA og KB, findes de i Modtagerens Arkiv, med mindre andet anføres.

¹) Monrad til Nyegaard 28/2 77, i Privateje.

²) For nogle vanskeliggjordes Forholdet yderligere ved en hemme-lig Dragelse mod det, de bekæmpede. Det gælder netop særlig Mon-rad, der kun nødig havde opgivet det lyse Syn paa Udviklingen, som laa til Grund for de radikales Drift mod venstre. Overfor Nyegaard

end hvad man vilde fremme. For Monrad var det vel ogsaa mest en Ønsketanke; men Nyegaard tog Sagen op igen ved »Foreningen«s 10 Aars Jubilæum i 1878, hvor det lykkedes ham at faa samlet de fleste Medlemmer til et Møde paa Ryslinge Højskole den 15.—16. Oktober med Vilh. Birkedal og Rasmus Hansen som Æresgæster. Ved denne Lejlighed vilde han indlede en Forhandling »om nødvendigheden at et nyt tidskrift«, og, som han skrev til Monrad, »af al magt støtte udgivelsen af et fjerdingårsskrift; det er vist heller ikke umuligt at få Birkedal til at give sit korn med dertil. »Nordisk månedsskrift«s miskmask og mangel på klarhed i dybden forkludrer snart grundtvigianismens sag¹. Paa Monrads Forslag gik Nyegaard dog ind paa at forhandle om Sagen »i et snævrere udvalgsmøde«².

Der kom imidlertid ikke noget Tidsskrift fra Nyegaard og hans Venner; derimod begyndte Vilh. Birkedal 1. Oktober 1879 Udgivelsen af »Dansk Folkeblad« med Rasmus Hansen som Redaktør og Nyegaard som flittig Medarbejder. Officielt skulde det være en Fredens Røst »til og fra Folket«, der midt under de sønderlidende Partikampe vilde minde om det fælles danske og specielt det sønderjydske Spørgsmaal, men mer eller mindre direkte polemiserede Birkedal og Nyegaard mod det »demokratiske Ustyr«, der vilde erstatte Aandsmagt med Flertalsmagt,

kunde han i et Brev kort efter det ovf. citerede erklære Bjørnson sin Kærlighed, ja i Grunden elskede han ogsaa Berg. »Disse stærke Optimister elsker jeg, men der er en Draabe S. Kierkegaard i mig, derfor kan jeg ikke styrte mig i deres Favn«. Og i et lidt senere Brev til C. Hostrup skildrede han Brandesianismen som den store Fare; men selv maatte han enten »hade denne Aandsretning eller ogsaa — elske den over alt andet« (henh. 14/5 77 og Foraaret 81, i Privateje).

¹) Nyegaard til Monrad 6/7 78, i Privateje, jfr. Nyegaard til P. N. Petersen 9/7 78, RA. — Tilsvarende kritiske Bemærkninger om Dansk Kirketidende findes bl.a. i Nyegaards Breve til P. N. Petersen 19/5 78, 28/8 78 og 16/1 80, RA.

²) Nyegaard til P. N. Petersen 28/8 78, RA. Forhandlingerne er derfor ikke omtalt i et udførligt Referat af Mødet, der findes i Privateje.

den danske Sag med Bondestandens Særinteresser, — og mod »den frie Tanke« og dens Talsmænd i den nye realistiske Literatur.

Men Udviklingen gik dem imod. Ikke blot bevægede de grundtvigske Bønder sig stadig længere mod venstre, baade politisk og kirkeligt, men fra Universitetet kom der efter Nyegaards en ny Generation af unge grundtvigske Akademikere, som saa helt anderledes optimistisk paa Alliancen med det politiske Venstre og paa Indflydelsen fra Rasmus Nielsen, Bjørnson og den unge Jungersen. Først derigennem havde den grundtvigske Bevægelse faaet det rette almen-kulturelle Perspektiv. Netop fordi Grundtvigianismen ikke blot var en kristelig, men ogsaa en folkelig Vækkelse, formaaede den at frigøre de bundne Kræfter i den danske Bondestand — og nu var det Bonden, der maatte gaa i Spidsen — og opbygge en ny dansk-kristelig Kultur, der forstod at forene Kristendom og Menneskelighed, Tro og Viden, saaledes at begge bevarede deres Egenart og dog vekselvirkede, idet Kristendommen ikke blot gav alle menneskelige Fremskridt fuld Frihed, men just var den inspirerende Magt bag disse. Det kristendomsfjendske Fritænkeri var magtesløst overfor den, der saaledes havde lært at skelne mellem Tro og Viden; under en fri Kamp mellem Tidens Aandsmagter vilde det grundtvigske Syn sejre alene ved sin aandelige Overlegenhed.

Da denne nye Generations Mænd med Morten Pontoppidan og Valdemar Brücker i Spidsen begyndte at gøre sig gældende omkr. 1880, fik de hurtigt en førende Stilling, fordi deres kraftige Lyssyn harmonerede saa godt med Indstillingen i Grundtvigianismens bredere Lag. Men i deres Kamp for at aktivisere og forny, radikaliserer Bevægelsen stødte de stadig sammen med de ældre Ordførere og deres Vaabendragere blandt de yngre. Under livlig Opposition fra disse anbefalede Pontoppidan saaledes Læsning af »Fritænkerne«s Bøger, krævede en konsekvent Gennemførelse af Kravene om »kirkelig Frihed« og slog til Lyd for mere

frisindede og tidssvarende Former i Højskolearbejdet; medens Brücker forlangte et nyt Bibelsyn, der kunde holde Stik overfor Naturvidenskaben, hævdede den kristnes Frihed overfor Bibelen og genoptog Kritiken af Forsoningsdogmet. Disse Tanker vakte stort Røre og megen Interesse; trods Modstanden var det i hvert Fald foreløbig de radikale, der havde Vind i Sejlene. Mens Dansk Folkeblad maatte gaa ind ved Udgangen af 1882 af Mangel paa Abonnenter, fik den radikale Retning eller »Nygrundtvigianismen«, som den snart kom til at hedde, de to mest udbredte grundtvigske Blade som Organer, nemlig Højskolebladet og Tidens Strøm, der fra 1884 blev udgivet af M. Pontoppidan og F. Falkenstjerne. Udviklingen naaede sit Højdepunkt i 1885—86, de første Provisorieaar, hvor det syntes aabenbart for alle, at det grundtvigske Folke- og Kirkeliv nu maatte forsvares politisk, og hvor nye Kredse med de unge Nygrundtvigianere i Spidsen derfor sluttede direkte op om Venstres Kamp. Til Gengæld følte de sig baaret af hele det stærke Folkerøre i disse Aar, hvori de var tilbøjelige til at se Vidnesbyrd om en aandelig Vækkelse. Grundtvigianismen syntes virkelig at hævde sig som en førende Aandsmagt i Tiden.

Under Indtryk heraf gik Brücker endog saa vidt, at han forsøgte at komme til et Slags Forlig med Fritænkerne, med hvem man jo havde fælles Sag i Politiken. Det var ved et Møde mellem »Kristne og Fritænkere« paa Sagatun Højskole i Norge den 4.—6. August 1886, hvor han prøvede at gøre dem begribeligt, at Kristendommen var kun et Liv i »Troens Ord«, der altsaa havde nok i Trosbekendelsen, men stod ganske frit overfor Bibel og Dogmer. Ogsaa i Forholdet til Troens Ord var man kun bundet, for saa vidt det overbeviste en ved sin indre Sandhedsmagt.

Fritænkerne viste ikke megen Forstaaelse eller Interesse heroverfor; men i grundtvigske Kredse herhjemme vakte Mødet stor Opsigt — og Forfærdelse. Mange fandt, at Grænsen nu var naaet; nu maatte ikke alene de gamle

Modstandere, men alle, der blot var nogenlunde besindige, sigte fra. Baade i Dansk Kirketidende og Kirkebladet slog man fast, at Nygrundtvigianismen paa Sagatun havde afsløret sig som en »Pseudogrundtvigianisme«, som man ikke mere kunde regne med til det »engere Samfund« af Grundtvigs Disciple.

Og den Opfattelse fandt man sørgelig bekræftet, da den anden nygrundtvigske Førerskikkelse, Morten Pontoppidan, fra Nov. 1887, allerede inden Diskussionen om Sagatunmødet var ebbet ud, offentlig angreb den »kirkelige Anskuelse«, Bevægelsens hidtil ubestridte Grundvold. Dermed havde han forladt den grundtvigske Skanse; og naar han ikke mere vilde bygge sin Tro paa Ordet »af Herrens egen Mund«, maatte han da ikke ogsaa falde fra Kristendommen overhovedet? Selv adskillige af hans Venner begyndte at blive betænkelige; men de, der stadig fremturede — vilde de ikke ogsaa alle før eller senere falde fra? Der syntes al Grund til nu for Alvor at bremse den nygrundtvigske Bevægelse og atter fremdrage og uddybe Arven fra den gamle Grundtvigianisme før 1872.

Samtidig med at den nygrundtvigske Front saaledes begyndte at vakle, fordi flere og flere fandt, at Førerne gik over Gevind, begyndte deres Modstandere derfor at gøre sig stærkt gældende. Herunder fremtræder nu tydeligt to andre Grupper indenfor den grundtvigske Kreds, som Oppositionen mod »de røde« og »de falske Alliancer« i det hele efterhaanden havde arbejdet frem.

Først en Gruppe, vi i Modsætning til det nygrundtvigske »Venstre« kunde kalde »Højre«, anført af Kirkebladet og dets Udgivere, Thorvald Elmquist og Thomas Rørdam. Her var det særlig den gamle grundtvigske Vækkelsestone, Forkyndelsen af Lov og Evangelium, Synd og Naade, man savnede og længe havde virket forgæves for at faa frem igen; Skylden gav man Grundtvigianernes mangfoldige folkelige Interesser, særligt de politiske. Fra Midten af 80erne søgte man derfor Fornøjelse ved Samarbejde med

Indre Mission og fik 1886 i Indre Missions Højborg i København, Bethesda, begyndt en Række aarlige — eller næsten aarlige — Kirkemøder, hvor de troende af alle tre kirkelige Retninger skulde mødes og styrke hinanden i den fælles Kamp mod Vantroen. Dette fælleskirkelige Arbejde vilde man nu stille op som det rette Alternativ til Nygrundtvigianernes farlige Alliancer med Politik og Fritænkeri; den danske Menigheds Vej gik ikke til Sagatun, men til Bethesda!

Tanken vandt grundtvigsk Tilslutning ogsaa udenfor Kirkeblads-Kredsen, især da det efter de første Provisorieaar viste sig, at Kampen mod Provisorierne, »Visnepolitiken«, slog fejl, og det politiske Røre i Befolkningen, som Nygrundtvigianerne havde sat deres Lid til, afløstes af en almindelig Mathed og svigtende Interesse for aandelige Spørgsmaal. Nygrundtvigianismen havde endnu en Gang kompromitteret sig, og man maatte alvorligt overveje, hvad der kunde gøres for at fremme den kristelige Inderlighed og Nidkærhed i Folket. Dette »brændende Spørgsmaal« blev indgaaende diskuteret i selve Højskolebladet 1888—89 under Synsvinklen: hvad man her kunde lære af Indre Mission. De fleste var enige om, at Grundtvigianerne i hvert Fald ogsaa maatte udsende Lægprædikanter, og den Tanke blev fremsat, at disse burde have en almindelig grundtvigsk Organisation i Ryggen. Paa »Bethesdamødet« i Aarhus i Maj 89 kunde Vilh. Beck derfor under væsentlig Tilslutning fra de grundtvigske Deltageres Side anbefale sin effektive Indremissionær-Virksomhed.

Men ved Siden af denne Bethesda-Retning fremtraadte der nu en anden Gruppe indenfor den grundtvigske Kreds, der som C. J. Brandt udtrykte det, hverken vilde til Sagatun eller Bethesda, men lige ud¹. Det var den egentlige Gammelgrundtvigianisme, som de fleste ældre Ordførere

¹) Høist kunde man sige, at Menighedens Vej gik »om ad Vartov«: D. Ktd. 87 20/2 116 ff., 17/4 243 ff. — C. J. Brandt (1817—89) var Grundtvigs Efterfølger som Præst ved Vartov.

tilhørte, og blandt de yngre særlig Nyegaard og hans Venner. Dette grundtvigske Centrum, som vi kan kalde det, havde hidtil ikke optraadt samlet og overhovedet mest været i Defensiven. Det havde jo ingen nye Tanker at føre frem, der kunde samle og ildne; man ønskede blot at fortsætte ad de kendte Baner indenfor de allerede etablerede grundtvigske Kredse med Fordybelse i Grundtvigs kirkelige og folkelige Syn. Men Brückers Optræden paa Sagatun i 86 og Pontoppidans »Frafald« i 87 virkede alarmerende og fremkaldte en bredere og kraftigere Opposition fra denne Kreds end nogensinde før; og paa den anden Side maatte de ogsaa tage Afstand fra den stærke Trang til fælleskirkeligt Samarbejde, som Bethesdamøderne var Udtryk for; heri saa de nemlig en Fare for, at det særlig grundtvigske skulde fortønes i en farveløs Almenkirkelighed, hvor det snarest blev Indre Mission, der dominerede. Der bredte sig hos disse Gammelgrundtvigianere en Følelse af, at man nu maatte gøre noget effektivt for at standse Opløsningen og samle den renlivede Grundtvigianisme omkring den »kirkelige Anskuelse«.

En af de mest energiske i saa Henseende var Lavrids Nyegaard, der nu for Alvor træder frem i første Linie¹. Ikke blot deltog han ivrigt i den offentlige Polemik, men

¹) Nyegaards stærke Aktivitet udadtil har maaske ogsaa sin Baggrund i, at han som Præst for det meste maatte føre »plovjærnet dybt i en stenet grund« (Nyegaard om Ryslingetiden til Monrad 19/2 77, i Privateje). Som Birkedals Kapellan 1874—78 fulgte han jo denne gennem det politiske Uvejr og kom derved i saa stærk Modsætning til den Kreds i Sdr. Næraa, som han særlig var knyttet til, at han til sidst maatte søge bort (Brevene til P. N. Petersen, særlig 29/1 78, RA). Men derefter fik han i Aadum en endnu vanskeligere Gerning som Sognepræst for en meget primitiv Befolkning, der var mest optaget af Gilder og Drikkeri (iflg. Stedsonnen Hjalmar Hartmann: Erindringer, 1950, S. 23 f.). Og meget bedre gik det ham ikke som Præst i Ølsted fra 1884—98; i Anledning af Forflyttelsen i 98 til Gimlinge, der blev hans sidste Kald, skriver han (til P. N. Petersen 9/1 98, RA): »Gid det ikke måtte ende med skuffelser. Men jeg har gennemgået en nok så hård skole i Ølsted til at jeg længer er tilbøjelig til at se rosenrødt«.

navnlig virkede han stadig paa forskellig Maade for en mere samlet Optræden fra gammelgrundtvigsk Side. Allerede fra 1885 har vi Vidnesbyrd om, at han spekulerede herpaa i Forbindelse med sin gamle Tanke om et nyt Blad, udgivet af Venerne fra »Foreningen«. Dette Aar samlede han nemlig igen disse til et Møde i Ølsted Præstegaard den 7.—10. September; og umiddelbart efter skrev han til P. N. Petersen om Nødvendigheden af, at denne Kreds rykkede frem »for i et »organ« i sluttet linje at tage en kirkelig forhandling op ud fra et bestemt åndeligt standpunkt. »Dansk Kirketd.« har intet mere; det er mer og mer bleven en tilfældig arena for tilfældige forfattere, og det er vist grunden til dets svaghed. Det har ikke længer nogen større virkning at føre en forhandling deri. Et nyt kirkeligt organ ud fra vort med al indbyrdes forskellighed dog i hovedsagen fælles stade bliver stadigt mit: *prætereā censeo*¹. Et Aarstid efter indskærper han endnu stærkere deres Pligt »til virkelig *handlekraftigt* at træde frem ikke som reaktion, men som konservative vejledere for det folke- og kristenliv, der er vågnet i vore dage«. »Jeg tror så lidt, at det er timen hverken for det fordømmelige vrøvlsammen med verden i dens åbenbare fornægtelse [Sagatun!], eller for den kristelig-nervøse uro, der vil søge sin trøst i rastløse gærninger« [Bethesda!]. Derimod havde han mer og mer paa Følelsen, at »der *må* rykkes frem fra et *centrumsstade* i grundtvigianismen, om vi skal se enden på den usigelige forvirring, der er. Der *må* gøres indhug, og jeg ved ikke nogen yngre kreds af Grundtvigs åndelige kuld, hvem det mere påligger end os. Jeg tror, at når den handlekraftige vilje og beslutning kom til det, vi og ikke mindst du sidder inde med, vilde det vise sig, at vi tog ikke fejl i at tage denne opgave op. . . Kan vi ikke enkeltvis, så lad os løfte i flok. Det er min gamle yndlingstanke om et *blad*, på et bestemt og fast grundtvigsk *centrumsstade* — centrum ikke i be-

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 19/9 85, jfr. 29/7 85, RA.

tydning af dette vage »mellemparti«, men i betydning af kærnepunktet —, der her atter står for mig. Jeg trænger til, at muligheden af og vilkårene for noget sådant kunde blive klaret i sympatetisk forståelse og forhandling med andre. Jeg tilstår, det er Dansk kirketidende, jeg egentlig har i kiggerten. Min tanke er, at dette gamle blad, der er ført ud af dette stæde, kunde omdannes til et nyt, der trådte mere aktuelt op, uden derfor at bryde med sig selv. — Jeg kunde godt have lyst til en gang sammen med dig at gå op til Brandt og tale med ham derom¹.

Om et saadant Møde har fundet Sted, vides ikke; men der er ingen Grund til at antage, hvad denne Udformning af Bladplanen jo synes at forudsætte, at C. J. Brandt skulde kunne overbevises om Nødvendigheden af en mindre liberal Kurs som Redaktør. Dansk Kirketidende ændrede i hvert Fald ikke Karakter, selv om Brandt nok efter Sagatunmødet tog kraftigere Afstand fra Nygrundtvigianerne end før. Derimod fremkom i Bladet nogen Tid efter Brandts bestemte, men dog venlige Advarsel til disse en formelig Krigserklæring fra Nyegaard til »den nymodens Grundtvigianisme«, der indeholdt en direkte Beklagelse af, at nogle af de »gamle« ikke kunde se, at der her forelaa et Brud i Udviklingen, der krævede Kamp. I denne interessante Artikel hævdede Nyegaard iøvrigt, at de gængse Udtryk: »gamle« og »unge« om Parterne i det grundtvigske Opgør ikke maatte forstaas om Alderen; for der var mange unge af Aar, der som han stod Side om Side med de gamle af Aar og fandt mere virkelig Ungdom hos de »gamle« end hos de »unge«. Det, der udmærkede de sidste, var deres Trang til at fortsætte den ved Grundtvig begyndte Udvikling, men paa en saadan Maade, at de i Virkeligheden slap alle de Strømme løs, som Grundtvig stod op imod. »Grundtvig satte en *Dæmning* imod Fritænkeriet og Rationalismen paa *Menighedens* Grund. Udenfor vidste han ikke bedre

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 7/8 86, RA.

Raad end fuld aandelig Frihed. Men paa Menighedens Grund dæmmede han op imod Vantroens Strøm. . . . *Troens Ord* . . . paa *Hjærtetroens* Grund . . . er Dæmningen, hvorfra alle Fritænkeriets og Rationalismens Bølger maa skylle *tilbage*. »Perlen i Muld er *den blinde Tro*«. Der staar de »gamle« og vi med dem. Der er ikke Tale om »Udvikling« ud over dette Punkt i Vorherres Menighed, om at »gaa videre«. Naar de »unge« i en misforstaaet »Aandsfrihed« vil give frit Løb for »Fritænkeriets Bølgestrøm«, er aaben Kamp en Nødvendighed¹.

Derfor fastholdt Nyegaard ogsaa sine Bladplaner, selv om han maatte opgive Dansk Kirketidende. Foraaret 88 skriver han igen til P. N. Petersen herom: »Du ved, at en af mine yndlingstanker er, at du, Monrad og jeg skulde lægge kræfter sammen til en *samlet* modvægt imod de falske tidsstrømninger, både for oven og for neden. Jeg har fantaseret i mit stille sind om at udgive et blad, der hed »Dæmningen« (jfr. »Tidens strøm«), men jeg tør ikke alene; havde jeg jer to karle med, var det en anden sag. Jeg kan vedblivende ikke anse »Dsk. krktd.« tilstrækkelig. Her måtte være tale om at gøre afgjort front mod det falske i tiden. Ellers ligger vi snart til den ene side i en løsagtig, grænse-løs »kristendom«, og til den anden i et forsøg på at gøre »Betesda« til en pietistisk stor-synagoge iblandt os. Jeg føler betydningen af, at standarten rejses med det gamle grundtvigske mærke, — *kirkeligt* — og måske ingen er nærmere dertil end det kuld, vi hører til. Vel er vi ikke Grundtvig, Rudelbach og Lindberg, men når der nu ikke er bedre dertil end vi?«². Med Hensyn til Monrads Medvirken gav han dog straks Udtryk for en vis Usikkerhed, fordi denne personlig var knyttet til Dansk Kirketidende som Brandts Svigerson, og da han nogen Tid efter i et Brev

¹) D. Ktd. 86 14/11 721 ff.

²) Han forestillede sig, at de skulde »begynde så småt med 1/2 ark om måneden og 50 øre fjerdingåret — jeg tænker 250 abonnenter var nok til at dække udgifterne«. Nyegaard til P. N. Petersen 17/2 88, R.A.

ventilerer Tanken overfor ham, er det i mere forsigtig Form. Han takkede ham for hans samtidige Polemik i Dansk Kirketidende mod »Nutidsprædikanterne«¹: »du har ret, sligt må gribes på fersk gærning«, og fortsætter: »jeg for min del havde lyst til, at vi (jeg tænker på Petersen, du og jeg) skulde lade et blad udgå *just for det samme*; men jeg ærer og elsker gl. Dsk. Kirktd. og dets højærværdige udgiver, så at jeg nødig vilde, at et sådant særblad skulde komme det til skade«². Monrads Svar var da ogsaa reserveret; han gjorde opmærksom paa, at der ikke var megen Sandsynlighed for, at et saadant Blad vilde faa Holdere. Alt Bogkøb blandt Præster var standset paa Grund af den økonomiske Misère. I Stedet raadede han Nyegaard, hvis Stil var noget tung, til at anvende mere Tid paa at opnaa en klar Form. Hovedsagen var ikke, at man fik meget sagt, men »at man faar sagt det lidt man har at sige paa den bedste Maade«³. Nyegaard lod sig dog ikke bremse; maaske som en Erstatning for Monrad foreslog han samme Efteraar P. N. Petersen, at de skulde tage Fr. Jungersen med i Redaktionen⁴. Men i Praksis nødtes han alligevel til at lade Bladplanerne hvile et Par Aar.

Efteraaaret 88 forsøgte Nyegaard imidlertid ogsaa paa anden Maade at foranledige et samlet gammelgrundtvigsk Fremstød. Den 10. November skrev han til sin Svigerfader Vilh. Birkedal, der maa have haft Planer om en gammelgrundtvigsk Fællesudtalelse, at han vilde prøve »i

¹) Særlig mod den paa sine ældre Dage meget radikale grundtvigske Præst, Emil Christiani (1817—1901), D. Ktd. 88 4/3 157 ff., 15/4 241 ff., 22/4 261 ff.

²) Nyegaard til Monrad 18/4 88, i Privateje.

³) Monrad til Nyegaard Foraaret 88 (udateret), i Privateje, delvis citeret i Stig Bredstrup: J. H. Monrad, Liv og Gerning, 1927, S. 65. — »Den økonomiske Misère« er vel den Nedgang i Præsternes Indtægter, som fulgte med Landbrugskrisen sidst i 80erne.

⁴) Nyegaard til P. N. Petersen 5/11 88, RA.

et lille skrift at *samle* en række mindre afhandlinger af forskellige, både ældre og yngre, grundtvigske mænd imod »nygrundtvigianismen«, idet hver behandlede sin side af den. Det skulde således have karakteren af en *fællesudtalelse*, og på en måde svare til din tanke om en fælles-erklæring, om end i en anden form og af kun færre navne. Men måske det kunde få nok så stor betydning endda og også drage mere efter sig. Om det måtte lykkes, kunde her jo gives et godt lille grundlag for en *samlet* bevægelse ud fra det gamle, grundtvigske stade. . . . De mænd, som jeg tænker at henvende mig til er foruden dig: Brandt, Sk. Rørdam¹, Fr. Nielsen², Fr. Jungersen, Nørregård³), Hoff⁴, P. N. Petersen, J. H. Monrad — og så vilde jeg også nødig undvære Otto Møller, trods hans Janus-ansigt⁵, og måske også Brandt i Ollerup⁶ kunde og vilde tages med; det vilde med mig selv lige blive 12tallet«. Den vigtigste Afhandling, om »ordet af Herrens egen Mund« — »derom er det dog, *samlingen* sker« — vilde han indstændigt bede Birkedal skrive. Endnu havde han kun forhandlet med Boghandler Schønberg, der var meget interesseret, om Udgivelsen og desuden skrevet til Fr. Nielsen, hvem han havde bedt tale med Brandt og Skat Rørdam derom⁷.

Birkedal svarede, at han gerne vilde være med. Dog var »Ordet af Herrens Mund« nu debatteret saa ofte, at »jeg

¹) Thomas Skat Rørdam (1832—1909), paa dette Tidspunkt Holmens Provst, 1895 Sjællands Biskop.

²) Fredrik Nielsen (1846—1907), Professor i Kirkehistorie.

³) Jens Nørregaard (1838—1913), Forstander for Testrup Højskole.

⁴) Villiam Johan Hoff (1832—1907), Valgmenighedspræst i Ubberup, fra 1894 Præst ved Vartov.

⁵) Otto Møller (1831—1915), Sognepræst i Gylling. — I sit omfattende teologiske Forfatterskab hævdede denne paa visse Punkter radikale Tanker, der syntes at stride mod hans ellers meget konservative Indstilling. Nyegaard havde netop samme Sommer i Dansk Kirketidende forsvaret den ortodokse Forsoningslære mod Møllers Kritik.

⁶) Jens Sofus Brandt (1812—98), Sognepræst i Ollerup-Kirkeby.

⁷) Brevet findes i Vilh. Birkedals Arkiv, RA.

næsten ikke kan afvinde det en ny Side, som kan fængsle mig«. Men han kunde maaske tænke sig at skrive noget om »Negativiteten i Nygrundtvigianismens Færd«¹.

Fr. Nielsens Svar var imidlertid negativt. »Hvis De vidste, hvor optagen jeg selv er, vilde De fuldt forstaa mig; og at jeg ogsaa for Øjeblikket, trods andet Arbejde, alvorlig arbejder for at vinde Ørenlyd for den gamle Grundtvigianisme haaber jeg med Guds Hjælp til Foraaret at kunne vise Dem og andre paa en Maade, der ikke kan misforstaaes. R[ørdam] er saa optagen, at jeg ikke endnu har kunnet faa ham til at indfri det Løfte, han for 3 Aar siden gav mig om et Bidrag til »Smaaskrifterne«, skjønt baade hans Løfte og dets Indhold blev offentliggjort den Gang som Løkkemad for Abonnenterne. I disse Dage er han ligefrem saa *lidende*, at jeg ikke med noget som helst Haab kan tale til ham om den Sag«².

Maaske har dette Afslag været fældende for Planen; i hvert Fald hører vi ikke mere derom. Men som det fremgaar, var Nyegaard ikke den eneste, der var interesseret i en gammelgrundtvigsk Konsolidering. Det, Fr. Nielsen arbejdede paa, var utvivlsomt hans Bog om »N. F. S. Grundtvigs religiøse Udvikling«, der kom i Foraaret 89 og skulde være »en Skjærv til Oplivelsen af Grundtvigs Minde iblandt os« (Forordet). Antagelig er dette Arbejde bl.a. foranlediget af de Forhandlinger, der efter Pontoppidans »Frafald« November 87 førtes indenfor en større Kreds, Fr. Jungeren, V. J. Hoff, Ernst Trier³, Ludvig Schrøder⁴, Karl

¹) Vilh. Birkedal til Nyegaard 17/12 88, i Privateje.

²) Fr. Nielsen til Nyegaard 22/12 88, i Privateje. Brevet er egentlig et Svar paa en Anmodning fra Nyegaard om at ændre et allerede givet Afslag (i et tidligere, tabt Brev). — Fra Skat Rørdam foreligger et Brev til Otto Møller af 20/12 88 (Brevvekslingen II, S. 145 ff.), der synes at vise, at den omtalte Tilstand var af psykisk Art, en almindelig Følelse af Uformuenhed og Træthed. »Smaaskrifterne« var en Serie »til Oplysning for Kristne«, som kom i 10 Bind 1886—96 under Fr. Nielsens Redaktion.

³) (1837—93), Forstander for Vallekilde Højskole.

⁴) (1836—1908), Forstander for Askov Højskole.

Povlsen¹, J. H. Monrad, P. N. Petersen o.fl., om hvad der kunde gøres for at »frugtbargøre den grundtvigske Arv«, navnlig for de unge, ikke mindst de teologiske Studenter. Især Fr. Jungersen var ivrig for, at man skulde opfordre Fr. Nielsen til at give hvert Slægtled af unge Teologer Undervisning om Grundtvigs kirkelige Gerning, og helst ogsaa faa en yngre Grundtvigianer til at virke som Privatdocent i Grundtvig ved Universitetet; desuden ønskede han oprettet en grundtvigsk Præsteskole i Forbindelse med en af de store Højskoler. Det grundtvigske Konvent paa Sjælland, »Broderkonventet«, holdt i Marts 88 et Møde om disse Spørgsmaal, hvor ogsaa Ludvig Schrøder og en Del yngre, Studenter og Kandidater, var til Stede². Men disse Forhandlinger fik dog foreløbig ikke større Resultater udadtil; ved Siden af Fr. Nielsens Bog kan kun nævnes nogle Foredrag, Jungersen i 1888 holdt for Studenter paa Borchs Kollegium, hvor han stillede den »kirkelige Anskuelse« op som det rette Alternativ til paa den ene Side Fritænkeriet, paa den anden Side den bogstavtro Ortodoksi³. Foredragene blev udgivet i 1889 under Titlen: »Den frie tanke, teologien og den levende gud«.

Et andet vigtigt Forsøg paa en grundtvigsk Konsolidering var Vennemødet i Odense 12.—13. September 1889, det første større Møde siden 1883. Det var Odense Valgmenighed med Præsten Frederik Nygård, der indbød; men Ludvig Schrøder stod bag ved. Han ønskede en bred

¹) (1851—1918), Birkedals Efterfølger som Valgmenighedspræst i Ryslinge. Karl Povlsen var en nær Ven af Valdemar Brücker, men ogsaa en af dem, der paa dette Tidspunkt begyndte at faa Betænkeligheder ved Nygrundtvigianismens Udvikling.

²) Jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I, 1950, S. 188 f.; foruden i de dér omtalte Breve forhandles Sagen i følgende: V. J. Hoff til E. Trier 16/11 87, Fr. Jungersen til E. Trier 17/12 87, begge i Privateje; Fr. Jungersen til P. N. Petersen 16/2 88, RA; Monrad til Fr. Jungersen udat. (Foraar 88), i Privateje.

³) H. P. B. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske Hjem VII, S. 18.

Samling omkring udpræget konservative Grundtvigianere som Skat Rørdam, F. L. Grundtvig og Fr. Nielsen; men ingen af disse havde rigtig Tro paa, at det kunde lykkes; »hvis det blev saa konservativt, som De har foreslaaet, vilde vel Radikaler som Brücker og Falkenstjerne ... føle sig brøstholdne, og kommer de med, — ja, saa vil det knibe med Enigheden«, skrev Fr. Nielsen saaledes¹. I Stedet blev det V. Brücker, der kom til at præge Mødet, men overraskende nok dog i den ønskede Aand. M. Pontoppidan var nemlig ved sit »Frafald« blevet selv Brücker for radikal, og han nærmede sig paa denne Tid det grundtvigske Centrum, mest maaske netop ved dette Møde. Han angreb her direkte Pontoppidan, og bekendte, at *han* ikke kunde være Præst et Øjeblik længere uden Troen paa, at Herren selv havde givet Menigheden Døren til Guds Rige i Daaben med »Troens Ord«. Han kunde endogsaa — omend noget forbeholdent — være med, da adskillige Talere kraftigt anbefalede en grundtvigsk Lægprædikantvirksomhed, særlig med Henblik paa den enlige grundtvigske Indre Missionær, Søren Olesen, der fra 1883 paa eget Initiativ var begyndt at virke i Nordjylland². Samme Efteraar gav han i Højskolebladet en udførlig Redegørelse for og Begrundelse af den »kirkelig Anskuelse« med Front mod Udglidningerne og stærkere Betoning af det objektive i Kristendommen end nogensinde før³.

Der syntes saaledes Mulighed for Forsoning mellem de moderate Nygrundtvigianere og Gammelgrundtvigianerne.

¹) Fr. Nielsen til L. Schrøder 5/8 89, jfr. Skat Rørdam til L. Schrøder 5/8 89 og F. L. Grundtvig til L. Schrøder 2/8 og 12/8 89, Ny kgl. Saml. 4° 3550, KB. — N. F. S. Grundtvigs Søn, Frederik Lange Grundtvig (1854—1903) var Præst i den danske Kirke i Amerika.

²) Det kirkelige Vennemøde i Odense 12.—13. September 1889, ved Fr. Nygård. Jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I, S. 218 ff. Søren Olesens Virksomhed er første Gang omtalt i Højskbl. 83 19/6 944 f. (Referat af et Menighedsmøde paa Mors, hvor Olesen meddelte, at han vilde begynde at gaa ud med »det glade Budskab«).

³) Højskbl. 89 8/11 1409 ff. og flg. Numre.

Men der var dog mange af de sidste, der bevarede deres Mistænksomhed ogsaa overfor Mænd som V. Brücker og ønskede en fastere og mere rettroende Samling mod Midten. Blandt disse var Nyegaard en af de mest fremtrædende. Omtrent samtidig med Brücker skrev ogsaa han i Højskolebladet en lang Afhandling, hvor han langt skarpere end denne gjorde op med alle Forsøg paa at »forny« Grundtvigianismen, saavel fra venstre som højre Fløj. Særlig kraftigt vendte han sig mod Nygrundtvigianerne, de urolige Hoveder, der ikke havde forstaaet, at Grundtvigianismens Krafttid var forbi, det var atter Hverdag, og derfor meningsløst at forsøge at vedligeholde den første Tids profetiske Spænding og Brud med alle Autoriteter. Nu var der netop atter Brug for Tradition og Autoritet, for at staa fast paa Grundvolden, og her hjælper det ikke, at man som Brücker formelt fastholdt den »kirkelige Anskuelse«, naar man alligevel bevægede sig temmelig uhindret udenfor Kirkemuren. Men han havde heller ikke noget tilovers for Højrefløjen, »den Retning, der navnlig har sit Udtryk i »Kirkebladet«, og som under »Kirkeenhedens« Fane i Virkeligheden kun samler dels dem, der haaber her igjennem at dæmpe ned paa de stærke Bevægelser, dels de mange lidet udviklede, mere eklektisk end selvstændigt udprægede...«. Naar denne Retning til Fordel for det fælles-kirkelige Samarbejde reducerede den »kirkelige Anskuelse« til et af de Dogmer, hvorefter der kunde være Frihed, havde den afsløret sig som en »Halvgrundtvigianisme«, der lige saa lidt som Nygrundtvigianismen kunde være Grundtvigs rette Arvtager. Den grundtvigske Reformation kunde derfor kun fortsættes af dem, der med klar Modsætning til disse to Afsporinger fastholder Grundtvigs Opfattelse af »Kirkeordet« som Klippegrunden under Menigheden¹.

¹) Højskbl. 89 11/10 1281 ff. og flg. Numre. — Efter at have læst Brückers Afhandling maatte Nyegaard ganske vist indrømme, at der for Tiden ikke var noget i Vejen med hans kirkelige Syn, Højskbl. 89 29/11 1532, 27/12 1651 ff. Hans kølige og overlegne Tone i Ordskiftet med

Med denne skarpe Afstandtagen til venstre og højre havde Nyegaard nu offentlig angivet Vejen for det grundtvigske Centrum, og det varede ikke længe, før han begyndte den afgørende Aktion for at realisere de Planer, han gennem mange Aar havde næret om en samlet Fremrykning fra dette Stade. Tilskyndet af en yngre Præst, Kr. Thomsen¹, udsendte han sammen med denne og den kendte Vium-Præst, M. A. S. Lund², omkr. 1. November 1890 en Henvendelse til 13 grundtvigske Præster: Andreas Leth³, Vilh. Birkedal, V. J. Hoff, P. N. Petersen, P. Riemann, Fr. Jungersen, Alfred Hey⁴, Emil Koch⁵, Peter Rønne⁶, J. N. L. Dalsgaard⁷, G. S. Knækenborg⁸, Ludvig Wagner⁹ og Ludvig Christensen¹⁰, samt 3 Lægmand: N. J. Termansen¹¹,

Brücker tyder dog ikke paa, at hans Mistillid var overvundet, hvad rigeligt bekræftes i det følgende.

¹) Kristen Thomsen (1853—1900), der først blev Kandidat i 1883, var Sognepræst i Ørslevkloster-Ørum 1886—95, derefter til sin Død i Kousted-Raasted. — Overfor Offentligheden havde han ikke gjort sig særlig bemærket; Nyegaard siger om ham: »Thomsen kender jeg ikke stort til, ved kun at han er en djærv fyr, som er meget energisk for denne sag« (Nyegaard til P. N. Petersen 4/12 90, RA). En Artikel af Thomsen i Kirkebladet 1891 (1/7 389 ff.), der advarer mod »at gaa i Tanker forbi Skriftens Vejvisere«, tyder paa, at han særlig var Modstander af det Brückeriske Bibelsyn. Initiativet til Henvendelsen skulde være udgaaet fra ham iflg. M. A. S. Lund til N. J. Termansen 3/11 90, RA.

²) Markus Anker Secher Lund (1832—1913) var en meget søgt Prædikant af den folkelige Type, Broder til Frimenighedspræsten paa Mors, Rasmus Lund (1827—89).

³) Sognepræst i Middelfart (1822—1905), en af Forgrundsfigurerne fra den »kirkelige Frihedssag« i Begyndelsen af 80erne.

⁴) Sognepræst, senere Provst i Alminde-Viuf (1847—1927), nær Ven af Otto Møller.

⁵) Den senere saa kendte Hospitalspræst i Odense (1851—1924).

⁶) Sognepræst i Sønderup-Nordrup (1827—1907).

⁷) Sognepræst i Ødum-Hadbjerg (1825—1904).

⁸) Egl. Knæckenborg, Sognepræst i Slangerup-Uvelse (1823—91).

⁹) Sognepræst i Lyng-Braby, fra 1894 i Sakskøbing (1838—1919).

¹⁰) Sognepræst i Gjærn-Skannerup, senere i Køge (1854—1929).

¹¹) Den bekendte grundtvigske Politiker, der fra Begyndelsen havde været Modstander af »Det forenede Venstre« (1824—92).

Hans Rosendal¹ og R. J. Holm². Henvendelsen, der tydeligt er præget af Nyegaards Aand, lyder: »Under den trængte stilling, som den gamle »grundtvigske« livsretning og livsoplysning for tiden har, idet den står imellem på den ene side »indre mission« tilligemed dem, som føre ordet for en sammenslutning af disse to retninger til fælles arbejde selv på bekostning af en del af hvad vi har ansét for betroet os af Gud, og på den anden bærer af de løse anskuelser, som tildels udgiver sig for den rette fortsættelse af Grundtvigs gerning, medens det er os klart, at de bære i retning af det, han kæmpede imod —, tvivle vi ikke om, at hvad der fornemmelig kræves af os er troskab i mundens bekjendelse af hjærtets tro på Vorherres navn, og af os, der er præster, en klar forkyndelse af den gamle i Lyset af Herrens levende ord fornyede kristendom. Men vi tør ikke vise den tanke fra os, om det ikke er gavnligt, ja fornødent til at finde hverandre og styrke sammenholdet, at samle kræfter om et blad, der vil løfte den kirkelige fane, bringe opbyggelige og oplysende stykker, der bæres af den gamle kirkelige betragtning, at Troens ord er Herrens mundsord til os og menighedsgrund [imod M. Pontoppidan og »Kirkebladet«!], og at den hellige Skrift er menighedens pålidelige bog [imod Brücker!], og iøvrigt stå åbent for forhandling, hvorunder dog det nævnte standpunkt hævdes som bladets. Det må være skikket til lægmandslæsning og således som et mere jævnt og mindre lærd blad udfylde »Dansk Kirketid.««.

Derefter blev Modtagerne af Henvendelsen opfordret til

¹) Forstander for Vinding Højskole, fra 1892 for Grundtvigs Højskole i Lyngby (1839—1921).

²) Lærer ved Jelling Seminarium, 1892 Forstander for Forskoleseminariet i Vejle (1838—1917). — Henvendelsen, hvis Ordlyd kun kendes fra M. A. S. Lunds Brev til N. J. Termansen 3/11 90 (RA), fortsætter efter de øvrige Navne: »og måske (efter min særlige anbefaling) Davidsen i Øster Velling« (d. v. s. Sognepræst Christian Theodor Davidsen, 1842—1916). Den Rækkefølge, hvori Navnene er anført, er, bortset fra Udskillelsen af de tre Lægmand, den oprindelige.

at oplyse, først om de overhovedet ansaa et saadant Blad for betimeligt, og dernæst om de vilde støtte det ved Anbefaling, Artikler og økonomisk Hjælp. Det skulde udgaa en Gang om Ugen og skulde da kunne bære sig med 400 Holdere, idet der ikke vilde blive givet Honorar. Hele Kredsen maatte forpligte sig til at skaffe Stof til Bladet, men anmodedes dog om at udpege en Redaktør, fortrinsvis indenfor sin egen Midte. Kun hvis et Flertal af Modtagerne vilde støtte Foretagendet, vilde man gaa videre og bede dem undertegne en Henvendelse til en større Kreds.

Planen var altsaa at oprette et Blad, der blandt Lægfolk kunde konkurrere med og helst erstatte paa den ene Side Kirkebladet, paa den anden Side Højskolebladet og Tidens Strøm. De sidste var vel nok de værste, men Kirkebladet dueede i hvert Fald ikke til at være et Bolværk derimod. Det maa vist være Meningen med den Kommentar, hvormed Nyegaard ledsagede Henvendelsen, da han sendte den til sin Ven P. N. Petersen: »Ja, overvej nu dette, som henvendelsen går ud på. Vi ser jo godt vanskelighederne ved det, men endnu mere den iøjnefaldende trang til virkelig på folkevejen at møde de fjendtlige strømninger, og at det er på høj tid at gøre det. Det er jo kun »Dsk. krktd.«, som fra kirkelig side står dem imod, men ulykken er, at det ses og læses ikke, hvor det ofte trængtes, og er vel også i det hele ikke for lægfolk«¹.

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 3/11 90, RA; jfr. Note 2 til S. 202. Det maa erindres, at Ordet »kirkelig«, som vi vil møde Gang paa Gang i det følgende, i Datiden og specielt i Nyegaards Kreds havde en særlig Betydning. Grundtvigianerne samledes jo om den »kirkelige Anskuelse« og kaldte sig den »kirkelige Retning«. Ordet »kirkelig« kan derfor ofte erstattes med »grundtvigsk«, dog med særligt Henblik paa Retningens kirkelige Side i almindelig Forstand, saaledes at det polemisk anvendt — som hos Nyegaard — rummer en Afstandtagen fra den »folkelige« Grundtvigianisme, der formentlig ikke lagde tilstrækkelig Vægt paa Bevægelsens kirkelige Udgangspunkt, navnlig ikke paa den »kirkelige Anskuelse«. Men da denne jo i Gammelgrundtvigianismen ansaas for det

I samme Brev udtalte han sig om Redaktørspørgsmaalet. Han ansaa selv M. A. S. Lund for bedst skikket. »Han er vel ikke nogen fremragende mand, men har dog måske ævner, der vilde række længere her end stor begavelse, han har udbredte bekendtskaber, afholdt navn i mange landkredse, fuldt ud klart standpunkt i denne sag, i bedste forstand jævn i tale og skrift. — Jungersen vilde måske nok være manden overfor det mere intelligente fritænkeri, men næppe hvor talen er at vende sig til jævne læsere og om at forstå at lede det efter deres tarv, hvad jo ikke udelukker, at det kan gælde os alle«.

Nyegaards næste Brev til P. N. Petersen, den 1. November, giver et Indtryk af Reaktionerne paa Henvendelsen. Petersen selv takkes hjærteligt for imødekommende Svar; overfor hans pekuniære Betæneligheder fremhæver Nyegaard, at den økonomiske Risiko skulde deles af en større Kreds og maaske højst blev 10 Kr. det første Aar for hver. Men Faren var lille; »hvad måske en 50 grundtvigske præster samler sig om, må da have nogen magt. — Vil du derfor ikke under vilkår af, at det lykkes at samle en større kreds — f. eks. blot en snes — derom, så gå ind på at være med? — De gamle — Birkedal og Leth — har ubetinget svaret ja på dette. — Fra alle, jeg har hørt fra og om, lyder svaret på vort første spørgsmål afgjort ja, — og er det så, da må sagen ikke dø. Divergenzen om Betesdamøderne er ikke væsenlig her. — Det vanskeligste bliver måske spørgsmålet om lederen. Dog kunde det jo udgå, »udgivet af en kreds af mænd ved N.N.« som ansvarlig leder. *Termansen* nævnes af Birkedal, og vilde han, var det godt, også fordi han ikke er præst«¹.

altafgørende, kunde Ordet ogsaa bruges mod grundtvigske Kirkemænd af Højrefløj, der interesserede sig mindre for denne særlig grundtvigske Anskuelse, men i høj Grad for kirkelig Aktivitet i Almindelighed. Jfr. Ordets fremhævede Stilling i den til Indledning gengivne »Meddelelse«.

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 11/11 90, RA. — Petersen har aaben-

Det sidste understreges ved et samtidigt Brev fra R. J. Holm til Hans Rosendal, hvor han spørger ham om hans Stilling til Henvendelsen og selv udtaler: »Jeg er ikke for at være med dertil, hvis der ikke haves en Redaktør, som kan udrette noget, og det hjælper jo kun lidt, at man peger paa Termansen, Petersen Aagerup, Jungersen eller andre, da dette jo ikke giver Sikkerhed for, at en af dem vil tage dette Arbejde op«¹.

Den 4. December kunde Nyegaard bebude P. N. Petersen en snarlig Meddelelse med Opfordring om at underskrive en ny Henvendelse til en større Kreds. Man havde imidlertid ingen Redaktør kunnet finde; Lund vilde ikke, men Thomsen og Nyegaard vilde da i Mangel af bedre foreløbig paatage sig Hvervet; »men vil I andre ikke vove det med denne hjælp — og det kan jeg godt forstå — så lad være at underskrive henvendelsen. Sagen skrinlægges, når de 10—11, som har optaget den med glæde, ikke vil gå med på den uden henlæggelse. Men den er virkelig for god til at henlægge. — Målet er egentlig at nå, hvad der vel tilsigtedes med det møde, du fortalte om i København (*fortæl mig lidt om det!*), en sammenslutning af gammel-Grundtvigianere, foreløbig den kreds, som vilde slutte sig om bladet — til møde 1 gang årligt for at forhandle om, hvad vi i fællig kunde gøre med mund og pen. — 14 har tilbudt kaution, men på betingelse af et større antal deltagere...«. I de to foregaaende Breve havde Nyegaard anmeldt et Besøg i København, hvor han vilde forhandle mundtlig om Bladsagen med Petersen og navnlig Monrad, der 1890 havde efterfulgt C. J. Brandt baade som Præst ved Vartov og som Redaktør af Dansk Kirketidende; nu meddelte han, at det ikke kunde lade sig gøre, men han bad

bart ikke kunne dele Henvendelsens afvisende Holdning overfor Bethesda-Retningen. Et positivt Udtryk for hans relativ velvillige Syn paa det fælleskirkelige Samarbejde findes i et Brev fra ham til Th. Elmquist 8/8 88 (Koncept?), der er bevaret i hans eget Arkiv, RA.

¹) R. J. Holm til H. Rosendal 12/11 90, RA.

Petersen i givet Fald at samarbejde med ham om Bladets Redaktion, helst som Medudgiver, og opfordrede ham til at forhandle med Monrad om det nye Blads Forhold til Dansk Kirketidende, som han havde tænkt sig skulde være »som et underhus til et overhus«¹.

Men allerede den 12. December maatte Nyegaard meddele sin Ven, at der var »sket en fuldstændig forandring i min stilling til hele bladplanen«, saa han havde fraraadet Thomsen og Lund at gaa videre og afgjort opgivet selv at medvirke som Redaktør; i Stedet havde han foreslaaet et Forhandlingsmøde af en større Kreds sammenkaldt. Der havde nemlig vist sig store Forskelle mellem Nyegaards og de andre interesseredes Syn paa Opgaven; »der er et sådant vilderede med, hvad der skal tilsigtes med dette blad, — at der nu fra flere sider virkes for noget sådant, uden at der samvirkes«; og havde i Forvejen hans — ogsaa i egne Øjne — »tunge Stil« gjort ham mindre egnet som Redaktør, duede han i hvert Fald ikke til at være »et fællesudtryk for en så stor og blandet kreds, som her må med i forhandling og allerede rundt om sidder midt i den«.

Saaledes havde Lund erklæret, at hans Afdrift fra Nyegaard og Thomsen i Synet paa det folkelige og politiske — hvor han var renlivet Venstremand — gjorde det umuligt for ham at virke sammen med dem som Redaktør; og i Anledning af Nyegaards Planer om en Alliance med Dansk Kirketidende havde han forleden skrevet til ham: »Nej tak! så skriver jeg dog hellere i Højskolebladet; der bliver det dog læst af folk!«² Andre havde lagt Vægt paa at faa

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 4/12 90, RA. — Det omtalte Møde har ikke kunnet oplyses nærmere. Den beskedne og tilbageholdende Petersen har sikkert svaret Nej til Nyegaards Tilbud; allerede i 1872 havde han afvist et Tilbud om at overtage Redaktionen af Dansk Kirketidende («Jeg tør ikke dette», P. N. Petersen til Fru Anna Cathrine Fog 2/10 72, Petersens Arkiv, RA).

²) Citeret i Brevet til P. N. Petersen, RA. Overhovedet synes Lund at have været den mindst ivrige af de tre Initiativtagere, i hvert Fald i Bladspørgsmaalet; da han i 1899 i et Indlæg mod Nyegaard omtalte

en Redaktør, der hurtigt kunde »tage Opinionen«; gennem P. Rønne havde Fr. Nygård f. Eks. endog foreslaaet Kristensen-Randers, der nærmest hørte hjemme i den nygrundtvigske Lejr¹. Men til en saadan Mand havde Nyegaard i det mindste »ingen tillid. . . og fortrøstning til, at han ikke vilde sejle ud af sporet og gøre det hele igen til noget halft for ikke at sige trefjerdedels *folkeligt*, mens vi her skulde gennem alt høre *kirkerøsten* fra kilden og bordet² med *myndighed*. Nej, lad os ikke give efter for kravene på popularitet, så at de får magt over det andet; og det vil der måske ikke blive den ringeste kamp om, når det kom til større forhandling«. Atter andre³ havde anbefalet at gøre Kirkebladet til Organet for Gammelgrundtvigianismen. Men dette repræsenterede jo ogsaa en af de Afsporinger, Nyegaard bekæmpede; Bladet havde desuden nægtet Kr. Thomsen at føre Sagen frem i dets Spalter, »men det skulde ikke desto mindre slet ikke undre mig, om *Elmqvist* vilde tage et forslag [derom] som »god prise«, uden at det vilde betrygge mig mere! Birkedal og Leth går afgjort ikke med herpå«. Ogsaa det andet grundtvigske Opbyggelsesblad, »Vægteren«, som blev redigeret af Lærer Chr.

denne Plan om at oprette et nyt Blad, føjede han til: »hvad L. N.[yegaard] bedre end nogen anden ved, at jeg for min Del aldrig nærede stor Tro til. . .« (D.Ktd. 99 19/11 826). Nyegaard svarede hertil: »jeg ved godt, at L.[und] da ikke havde nogen stor Tro til, at det kunde lykkes at faa et andet Blad til at afløse »Højskolebl.«, men han delte Ønsket derom. Hans Standpunkt var nærmest dette, at han mente, den skrevne Bladlitteratur ikke havde nogen væsentlig Betydning for Livets Gang, og at han af den Grund ikke lagde saa megen Vægt derpaa« (D.Ktd. 99 26/11 838). Se nærmere Note 2 S. 225.

¹) J. P. Kristensen-Randers (1854—1926), Forstander for Ollerup Højskole fra 1884, Medredaktør af det radikalt nygrundtvigske Blad »Enhver sit« 1886—90.

²) D. v. s. Daaben og Nadveren.

³) Evt. Emil Koch eller V. J. Hoff, der begge havde været Talere ved Bethesdamøderne og billigede de Bestræbelser for fælleskirkeligt Samarbejde, som Kirkebladet lagde saa stærkt Vægt paa (D.Ktd. 90 19/10 711 og 87 2/10 645 f.)

Balling, men særlig var Talerør for Otto Møller, havde været paa Tale; men efter Nyegaards Opfattelse duede Balling i hvert Fald ikke som Redaktør, »han er for fornem, autokratisk, kritisk«¹.

Lund og Thomsen havde dog ikke villet opgive en fornyet Henvendelse, og Nyegaard var gaaet med dertil.

¹) Om Forholdet til Vægteren faar vi nærmere Besked i et lidt senere Brev fra Nyegaard til H. Rosendal (4/1 91, RA). Det lader til, at det særlig var Rosendal, der var interesseret i dette Blad, men af Breve fra Chr. Balling til Otto Møller fremgaar det, at flere andre af de indviede, R. J. Holm, G. S. Knækenborg, J. N. L. Dalsgaard og P. Riemann, personligt stod i venligt Forhold til Vægterens Redaktør (f. Eks. 28/6 90, 13/2 89, 26/6 89, 10/6 91 i Otto Møllers Arkiv, Ut. 22, KB). Ifølge Brevet fra Nyegaard ansaa dog ogsaa han Vægteren for et godt Blad og var gaaet med til en Forhandling med Balling »om en mulig omdannelse af, hvad Vægteren har stilet på, i det spor, vi har tænkt os«. I Virkeligheden ønskede Nyegaard, at han skulde afgive Redaktionen; for »når tanken er, at der netop i højeste grad er trang for atter at slå til lyd for kirkeordet af Herrens mund, som Grundtvig tog eller rettere fik det, så kan selvfølgelig Balling med sin opfattelse ikke være foregangsmand her« — han mente nemlig, at det var »hip som hap, enten man antager troens ord for Herrens mundsord eller senere lavet — Gud ved, når og af hvem?«. Men Balling havde netop paa en for Nyegaard frastødende Maade stillet sin egen Person frem og bittert klaget over de utaknemmelige og uskøn-somme Grundtvigianere, der ikke vilde holde hans Blad. Det havde nemlig haft en krank Skæbne, hvad Holdertal angik. »Kunde B.[alling] ikke tænke sig muligheden af, at han ikke er manden? — i det mindste, så han med ro kunde drøfte sagen med os som fredelige folk og ikke som mordere og stimænd, der onskahsfuldt vil rydde den stakkels »Vægter« af vejen«. Desuden vilde et Blad, hvor Otto Møller og Balling skulde have Fortrinsret til at skrive, ikke være fyldestgørende. — Efter denne aabenbart livlige Forhandling kunde der for Nyegaard ikke være nogen Tvivl om, at Vægteren maatte opgives.

Balling omtalte på sin Side ikke engang Sagen overfor Otto Møller, med hvem han ellers korresponderede om alt vedrørende »Vægteren«. Først 4/5 91 spurgte han, om Møller havde hørt, at der arbejdedes på et nyt Blad. Uden at gå nærmere ind på det udtalte han sin stærke tvivl om Gennemførligheden og tilføjede: »det er nok især L. Nyegaard, der er ivrig for det — maaske som Redaktør? Det blev ogsaa den rette. Han kan kun højst en Gang imellem skrive saaledes, at man ved, hvad det er han vil sige«. (Ut. 22, KB).

Han bebudede derfor Petersen »en skrivelse, som meddeler resultatet af vor første henvendelse, erklærer, at vi vil gå videre med at henvende os til en større kreds, væsentligt med de samme spørgsmål, forudsat I vil medunder tegne den«.

Denne Skrivelse synes tabt, men i P. N. Petersens Arkiv findes en udat. Koncept (uden Modtager), som maaske er et Svar paa den. Han tager her den samme Tanke op som Nyegaards sidste Brev og foreslaar, »at man samles til et møde ad sommer i Odense f.ex., hvor til den store kreds indbydes, og hvor man da kan forhandle denne sag og mulig en beslægtet sag, som er i gære¹... Jeg tror ikke, der kommer noget resultat af skriftlige henvendelser. Vi må tales ved. Jeg ser altså *helst* mit navn under henvendelsen som en indbydelse til et forhandlingsmøde«.

Det blev da virkelig i dette Spor, Sagen kom til at fortsætte i det afgørende Aar 1891. Først paa Foraaret blev det bestemt, at det paatænkte Møde skulde holdes i Middelfart, hvorefter Udkastet til en Indbydelse blev sendt rundt for at blive underskrevet af den interesserede Kreds. Ordlyden blev som følger: »I Erkjendelse af, at en nærmere Sammenslutning af den gamle, kirkelige Grundtvigianismes Mænd til mere sluttet og samlet Virksomhed baade med Mund og Pen, end for Tiden finder Sted, er et paatrængende Krav, tillade vi os at indbyde Dem til et privat Forhandlingsmøde derom i Middelfart først i Juni Maaned (maaske sidst i Maj) d.A. Til dem, som ville være med, skal senere udgaa Meddelelse om den fastsatte Tid og Mødets nærmere Ordning. Vi bede Dem, om muligt, at møde og helst inden 1ste April, senest inden 1ste Maj, at meddele Lund i Vium pr. Kjellerup eller Nyegaard i Ølsted pr. Løsning, om De agter at komme eller ikke. Denne

¹) Den første Sag er formodentlig Nyegaards Bladplaner, den anden vel den af P. N. Petersen tidligere omtalte Plan om en »sammenslutning af gammel-Grundtvigianere«, som man havde forhandlet om paa et Møde i København, jfr. S. 201.

Indbydelse tilstilles mindst 100, Dels Præster Dels Lægfolk¹.

Foruden Nyegaard, Lund og Thomsen kom der kun til at staa 9 Navne under Henvendelsen: V. Birkedal, L. Christensen, S. Konstantin-Hansen², J. N. L. Dalsgaard, E. Koch, A. Leth, P. N. Petersen, H. Rosendal og P. Rønne. Bortset fra Konstantin-Hansen er det alle Mænd af den samme Kreds, som den første Henvendelse udgik til. Men af denne savnes 8 (eller 9) Navne, der altsaa formodentlig har holdt sig tilbage³). Det har aabenbart ikke været let at naa til Enighed. Maaske er det hertil V. Birkedal hentyder, da han slutter et Brev til Nyegaard af 3. Marts 91 med nogle trøstende Bemærkninger: »Sort ser det ud, men almægtig er Gud« — Han skal ogsaa nok føre sin Sag til Sejr trods al den Slingren i Gelederne, som du skrev om⁴. Men selv gjorde han dog ogsaa Knuder. Vel omtrent paa samme Tid meddelte han Nyegaard, at han ikke maatte »gjøre Regning paa mit Komme og da heller ikke paa noget Foredrag af mig, og det af flere Grunde, af hvilke jeg skal nævne den, at der i den første Del af samme Maaned [Juni, se Noten] skal være Missionsmøde paa *Møen* og jeg der i min *Daabskirke* Borre inderlig gjerne vilde til Afsked faa Lov at aflægge et Vidnesbyrd. Men at gjøre to Rejser

¹) Iflg. trykt Skrivelse i P. N. Petersens Arkiv, RA. Efter Indbydelsen følger de nedennævnte nærmere Oplysninger fra Leth, Lund, Nyegaard og Thomsen. Selve Indbydelsen er udateret, men da den forudsættes besvaret »helst inden 1ste April« og forud maa have cirkuleret mellem de Mænd, der ønskedes som Underskrivere, kan den antagelig senest været blevet til omkr. 1. Marts.

²) Sigurd Konstantin-Hansen (før 1908 egl. Constantin Hansen) (1850—1938), Vicepastor i Jernved 1885—95, sidst Sognepræst i Særslev.

³) Nemlig A. Hey, V. J. Hoff, R. J. Holm, Fr. Jungersen, G. S. Knækenborg, P. Riemann, N. J. Termansen og L. Wagner samt evt. C. Th. Davidsen, jfr. S. 198 Note 2. Underskriverne er anført i den oprindelige Rækkefølge. Den senere »Meddelelse« om Middelfartmødet, som her blev aftrykt til Indledning, nævner de samme Navne; dog mangler mærkelig nok dér E. Kochs Navn, uvist af hvilken Grund.

⁴) I V. Birkedals Arkiv, RA.

i saa kort et Tidsrum tør jeg ikke love, og til *Møen* maa jeg, om Gud giver mig Lov dertil. I kan ogsaa nok undvære mig gamle Mand, der ønsker al Velsignelse over Eders Forehavende, som har min fulde Tilslutning¹. Birkedal kunde dog ikke undværes, og maaske af Hensyn til ham blev Mødet i Middelfart fastlagt til Slutningen af Maj. Omkring 12. April foretog Nyegaard en Rejse til København, hvor han sikkert har forhandlet med Birkedal og i hvert Fald med Monrad, og paa Tilbagevejen med Leth i Middelfart, med hvem han aftalte, at Mødet skulde holdes 26.—27. Maj².

Den 1. Maj havde Arrangørerne modtaget Besked fra de fleste indbudte; og paa Indbydernes Vegne kunde Leth, Lund, Nyegaard og Thomsen da udsende følgende trykte Meddelelse til de interesserede »som Fortsættelse af Indbydelsen til Mødet i Middelfart«: »at Mødet, om Gud vil, agtes begyndt Tirsdag den 26de Maj Kl. 6 Eftermiddag, fortsat næste Dag og endt, saa Deltagerne kunne komme med Toget 2,34. V. Birkedal ventes at ville indlede Mødet med et opbyggeligt Ord, Leth og Lund indlede Forhandlingen 1ste Dag, Nyegaard og Thomsen 2den Dag³. Mødet slutter med en tarvelig Fællesspisning«. Derefter følger nogle praktiske Anvisninger og — paa den Meddelelse, P. N. Petersen modtog — en haandskrevet Tilføjelse af Kr. Thomsen, der bl.a. oplyser: »Af Forhandlingsemner nævnes foreløbig: 1) Afholdelse af et lignende Forhandlingsmøde aarligt, 2) Nedsættelse af et Udvalg til at

¹) Udateret Brev i Privateje. Missionsmødet var et Santhal-Aarsmøde 10.—11. Juni 1891, jfr. D. Ktd. 91 7/6 379 f. Det var første Gang i sit Liv, Birkedal skulde tale i sin Daabskirke, Borre paa Møen, jfr. L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal III, andet Halvbind (1912) s. 191 f.

²) Monrad til P. N. Petersen 12/4 [uden Aar, men utvivlsomt 91], i Privateje, og Nyegaard til P. N. Petersen 19/4 91, RA, hvor ogsaa nærmere Enkeltheder om Mødet oplyses i Overensstemmelse med nedenævnte Meddelelse af 1/5 91.

³) »med særligt hensyn til bladspørgsmålet«, Nyegaard til P. N. Petersen 19/4 91, RA.

a) være Mellemed mellem kirkelige Foreninger og Ordførere, som mod Vederlag for Rejsseudgifter vilde tale i dem, b) ordne større kirkelige Møder og Vennemøder, c) virke for Udbredelsen af et kirkeligt Blad o.s.v. Nu ventes c. 100 til Mødet, deraf 64 Præster. Indbyderne bedes møde hos Leth 26. Maj Kl. 5¹.

Størstedelen af de indbudte vilde altsaa gerne med til Middelfart; men der er mange Vidnesbyrd om, at der paa Forhaand var en udbredt Usikkerhed og Skepsis overfor hele Sagen. Jens Schjørring skrev saaledes den 27. April til P. N. Petersen, der netop havde afløst ham som Formand for »Broderkonventet«, at han gerne vilde have Sagen drøftet ved Konventets Møde i Maj, indledt enten ved P. N. Petersen eller P. Rønne. »Hvad Mening er med dette Møde i Middelfart, staar noget uklart for mig og for flere, saa det var vist godt at tale om det«². I »Sagamanden« — en Vandrebog mellem overvejende venstreorienterede unge Grundtvigianere som Johan Borup, Brdr. Karl og Alfred Povlsen, V. Brücker, Uffe Birkedal o.fl. — skriver Pastor Fr. Mygind, Hodde, at han er indbudt, men »der kommer vel Ingen af jer Andre? I er vel for radikale; for der kommer åbenbart ingen Ny-Grundtvigianere med. Det skal være for at den gamle kirkelige Grundtvigianismes Mænd kan komme til at arbejde mere sammen. — Jeg kan slet ikke begribe, hvad de vil hitte på«³. Sofus Balslev, dengang Præst i Dejbjerg, meddeler sammesteds, at han dog ogsaa er indbudt, »men jeg venter just ikke noget stort deraf; efter hvad jeg kjender til Sagen, ser det Hele mig noget snævert ud, men jeg kjender iøvrigt kun

¹) Tryksag i P. N. Petersens Arkiv, RA; til Indledning er aftrykt den ovennævnte Indbydelse, jfr. S. 206 Note 1. Dateret (til 1. Maj) er kun de trykte Meddelelse, der desuden forlanger Besked til Leth fra dem, der ønsker Kost og Logi paa Hotellerne, inden 11. Maj.

²) J. Schjørring til P. N. Petersen 27/4 91, RA.

³) »Sagamanden« (i Privateje) 20/4 91. Georg Frederik Mygind (1845—1927) var sidst Sognepræst i Allerslev.

lidt til, hvad man vil, saa jeg skal ikke fælde nogen Dom«¹. Alfred Hey skrev efter Mødet rent ud, at han ikke tog med »af særlig Lyst, men der var andre ligestemte, som mente, at vi burde tage med for muligvis at forhindre alt for store Dumheder; Indbydelsen var jo ellers meget begrænset; der måtte kun komme renlivede Folk; selv Schrøder, som følte sig meget krænkede over Forbigåelse, søgte forgæves at opnå Adgang; Nørregaard var dog også udelukket. At jeg kom med, var da også helt underligt, efter hvad jeg hørte fra et Par Steder, havde jeg nok også været alvorlig på Vægtskålen...«².

Allerede inden Mødet havde saaledes Indbydelsesmaaden vakt Kritik; og da Nyegaard kort før Mødet forberedte Hans Rosendal paa, at han vilde blive foreslaaet som Ordstyrer, paalagde han ham særligt at imødegaa den: »Gid nu mødet må få et resultat. Der er vel nok en hel Del fornærmelse hist og her, og meget kan siges pro et contra angående indbydelse og ikke-indbydelser, men det vilde netop blive en hovedsag for Dem som mulig ordstyrer at klargøre i få ord, at her ikke holdes et almindeligt grundtvigsk *vennemøde*, men skal gøres et forsøg på at rykke frem i mere ensartet linje end før, og det kræver efter tidernes ugunst mangt et delikat hensyn, man ellers kunde ønske sig fritaget for at tage«³.

¹) »Sagamanden« 22/4 91. Sophus Theodor Balslev (1850—1936) endte som Sognepræst i Søndersø.

²) A. Hey til Otto Møller 29/5 91, Ut. 22, KB. Jfr. det nedennævnte Brev fra P. Riemann til Chr. Balling 29/5 91: »ikke engang Schrøder og la Cour fra Askov vare indbudne«. Afgørende for Udelukkelsen har sikkert navnlig J. Nørregaards og L. Schrøders positive Stilling til Bethesda-møderne været; Nørregaard var saaledes 1889 og 90 en af Indbyderne (D. Ktd. 89 31/3 207 f. og 90 14/9 615 f.) og Schrøder havde i 1886 anbefalet Samarbejdet (Højskbl. 86 4/6 1065 ff.).

³) Nyegaard til Hans Rosendal 22/5 91, RA. Jfr. hans Tilbageblik i D. Ktd. 99 26/11 838 f.: Vi havde ikke fuldt ud klaret os selv, hvad vi vilde i Middelfart; »men vi begrænsede dog Maalet, saavidt det stod os klart, og tilkendegav det ved, at vi begrænsede Indbydelserne saaledes,

Til Mødet mødte ca. 80 Præster og Lægfolk¹. Om selve Forløbet maa vi lade P. Riemann og A. Hey fortælle; det er formodentlig de eneste, der har givet en nogenlunde fyldig — og bevaret — Omtale af det, nemlig i Breve umiddelbart efter².

Riemann skriver: »Saa var vi samlet i Middelfart i Tirs-dags (Aften fra 6 til 10) og Onsdags (Formiddag fra 9—12). Indbyderne Markus Lund og Laurids Nyegaard og Chr. Thomsen var utilfredse med Mødets Udbytte; særlig var de utilfredse med min Optræden. Jeg var bange for noget gammel-grundtvigiansk Afsluttet og fremhævede derfor ved Aftenmødet, at de Fjender, som det gjælder om at vogte sig for, den Surdejg, som det gjælder om at sky, er ikke blot udenfor os men ogsaa indeni os. Naar vi er saa glade ved vort Eget, ved det for os Særlige, at vi egentlig slutter os sammen om det og altsaa søger i alle Fald vort bedste Samfund med dem, som kan være enige med os deri, saa er der noget Galt paa Færde ... jeg mente, at det netop har været og skal vedblive at være den grundtvigske Retnings kirkelige Styrke, at den har samlet om det fælles Gode: én Herre, én Tro, én Daab, én Gud og Alles Fader o.s.v. I Forhold dertil skal alt Særligt træde tilbage, og dets Berettigelse kommer kun, naar man dermed byder sig til Tjeneste; derved kan det Særlige ogsaa blive til fælles Gavn; vil derimod det Særlige være det Første, er man ude af det rette Spor. Den grundtvigske Oplysning om Trosordets Oprindelse fra Herren selv i de 40 Dage, mener jeg, er god til at kaste Klarhed over Forbindelsen mellem »Evangelierne« og »Apostlenes Gjerninger«; men vi skal kun med den være til Tjeneste for dem, som trænge dertil og spørge derom. Hvad der derimod har almen Gyldighed, er Fremhæ-

at, hvem vi frygtede for, vilde forstyrre os det, udelukkedes. Fra »Sagatun«-Siden indbødes ingen«. Se nærmere S. 225 Note 2.

¹) Jfr. S. 171.

²) P. Riemann til Chr. Balling 29/5 91 indlagt i Chr. Balling til Otto Møller 10/6 91, Ut. 22, KB; og A. Hey til Otto Møller 29/5 91, Ut. 22, KB.

velsen af Folkeslagene (»det Folkelige«) som dem, hvem »Rigets Ord« sendes. — Jeg fik ikke, hvad jeg mente, rigtig klart frem Tirsdag Aften; derfor blev jeg ogsaa misforstaaet, som om jeg mente, vi skulde lægge Skjul paa vor Opfattelse af Trosordets Oprindelse; og Laurids Nyegaard lod mig forstaa, at jeg burde egentlig være bleven borte fra Mødet. Onsdag Formiddag, da Forhandlingen særlig drejede sig om det paatænkte Blad, svarede jeg dertil, at jeg vidste mig i hjærtelig Overensstemmelse med »Gammel-Grundtvigianerne« men vilde advare mod den Fare, som Grundtvig et Sted i »Søndagsbogen« betegner saaledes, at ingen Steds gaar Djævelen mere omkring som en brølende Løve end i Præsternes og de Skriftkloges Studerekamre; thi naar der *der* opgaar et nyt Lys for os over Et eller Andet i Guds Riges Sammenhæng, fristes vi til at ophøje os deraf og se med Ringeagt ned paa de Enfoldige, som jevnt holder sig til Ordet af Herrens Mund til dem i deres Daab; naar det sker, saa er der ikke Andet at gjøre end at lægge det fra sig, som vi fristedes til Selvophøjelse ved, og ydmyg folde Hænderne og bøje Knæene i Troens Ord med Fader vor, altsaa søge hen til det »fælles Gode«, som al Oplysning, om den er ægte og god, kun skal tjene til at stille klarere frem som »Lyset paa Stagen« . . . Og med Hensyn til Bladspørgsmaalet henviste jeg saa til »Vægteren«, hvor O. Møller dog kun optager den ene Fjerdepart af Pladsen, saa der er Plads nok for dem, som vil skrive deri, og gjorde gældende, at det, at De i Henseende til Opfattelsen af Trosordets Oprindelse ikke helt var enig med os, maatte ikke gjøre Dem umulig eller udygtig til Redaktør af et »gammel-grundtvigsk« Blad. — Hvad jeg havde ført frem, blev ogsaa omtalt af Andre; Seminarielærer Holm fra Jelling hævdede, at »Gammel-Grundtvigianere« maatte de erkjendes at være, som tog Ordet, hvorpaa de ere døbte, som Herrens Ord til dem; hvad angaar dette Ords historiske Oprindelse, da var det ganske vist ogsaa nærmest hans Mening, at Herren har givet sine

Apostle det i de 40 Dage; men anderledes end som en Mening vilde han ikke føre det frem. P. N. Petersen fra Aagerup vilde gaa lidt videre og kalde det »en sikker Trosslutning« men saaledes, at fuldt Fællesskab om Herrens Gode beroer dog ikke derpaa. »Bladet« fandt ikke synderligt Bifald; jeg kaldte det »en Forsyndelse mod Samfundet« at lægge et nyt Blad paa Folks Hjerner og Tid og Pengepung. Frederik Møller fra Rønninge og Topsøe¹ henviste til »Kirkebladet«, som de mente ifølge en noget afvisende Holdning fra »indre Mission«s Side var i Færd med at svinge nærmere til Udgivernes gamle Venner. Poulsen fra Bovlund² anbefalede »Højskolebladet«. Gamle Svejstrup³ pegede paa »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Men et nyt Blad var der ingen Stemning for; saa det kommer vist ikke.« —

Alfred Heys Brev giver navnlig et levende Indtryk af Stemningen ved Mødet i Almindelighed, saadan som han opfattede den: »For mig gjorde Forsamlingen den første Dag et underlig Indtryk af Afmagt; dette krampagtige Spørgsmål »hvad skal vi gjøre« lød dog sært ikke mindst i Forbindelse med de næsten pudsige Forslag, som bragtes frem fra enkelte Sider; Svaret ligger dog ganske nær: tag fat og gør det bedste og alvorligste Du kan på den Plads, hvor Du er stillet; men det Svar behøvede man rigtignok ikke at rejse til et sådant Møde for at få; man fik Indtryk af en Del Mnsker, som var kjørte fast hver på sit Sted og ventede Hjælp og Råd til at komme videre fra Mødet, men i den Henseende gad jeg nok vidst for hvem det virkelig har været til Hjælp og ikke en Skuffelse. Birkedal var der da; for mig har hans Bog været så svær at forvinde⁴, han har

¹) Sandsynligvis Vilhelm Topsøe (1834—1900), Sognepræst i Alsted-Fjenneslev.

²) L. B. Poulsen (1840—1919), Frimenighedspræst i Bovlund.

³) Hans Sveistrup (1815—93), Sognepræst i Vejen-Læborg.

⁴) Bogen er »Personlige Oplevelser i et langt Liv«, særlig 2. Bind, der var kommet samme Foraar og havde fremkaldt en Del Kritik; jfr. A. Hey

som Menneske tabt så meget i mine Øjne, så det var halvt en Overvindelse at gå hen og sige Goddag til ham; til en [et] sådant Goddag og Farvel indskrænkede også min Forhandling sig med ham. Han talte et lille Indledningsord og lidt ved Bordet, men næsten med samme Ord, som man har hørt ham tale før. Naturligvis, som jeg forudså, begyndte man ved Bordet med Virak til ham (B.), der sad »som en lille Konge imellem os« (G Brahm)¹. — Af dem, som ved Lejlighed sagde det bedste ved Mødet vilde jeg foruden Riemann nævne R J Holm (Jelling).

Hey opgør da Resultatet saaledes: »For Indbyderne blev Mødet nu — som også af dem selv opfattet — et tabt Slag; de måtte høre ilde for deres snævre Indbydelse; for »Bladet« var der ingen videre Stemning; da man fra Indbydernes Side havde hævdet Ubrugeligheden af »Vægteren« som rettroende kirkeligt-grundtvigsk Organ på Gr. af Ballings kætterske Meninger med Hensyn til Troesordets Oprindelse, blev der sagt et djærvt Ord derimod af Riemann; og da man ikke vilde nedsætte et Udvalg til Varetagelse af de grundtvigske Interesser og Fremme af Samarbejde mell. de »gl« Grundtvigianere efter Indbydernes Forslag, men vedtog at nedsætte et Udvalg til Forberedelse af et nyt Forhandlingsmøde på et bredere Grundlag, da kom ingen af de 3 Hovedledere med i dette ny Udvalg«.

Det eneste, Forsamlingen kunde enes om, var altsaa, at der skulde afholdes et nyt Møde. Herom hører vi nærmere hos Riemann. Det skulde sammenkaldes til Efteraaret uden »de snevre Skranker, som vare trukne om dette Møde«; Udvalget »blev valgt af de 3 ældste tilstedeværende

til Otto Møller 21/1 91, Ut. 22, KB: »Birkedals Bogs anden Del . . tiltaler mig rigtignok kun såre lidt; jeg synes mere og mere, at det dog er en underlig Ting at give en sådan Fremstilling af alle lidt mere kjendte Mænd, som han er kommen i Berøring med og sætte sig til Doms over dem . . «.

¹) Georg Brahm (1838—1912), Sognepræst i Seden-Aasum.

Præster: Birkedal, Svejstrup og Plesner¹; Birkedal valgte Jungersen og Hoff, Plesner valgte Rosenørn², Rosendal og Balslev³; hvem Svejstrup valgte, husker jeg ikke⁴. Men Ingen af Indbyderne til dette Møde var med i Udvalget for det nye. Det mener nu jeg og Flere i Grunden var Uret. Men det betyder, at i den Retning, som de havde tænkt sig, skal der ikke fortsættes«. Om Hensigten med Mødet fik Chr. Balling senere nøjagtig Besked af R. J. Holm: Meningen var »at faa en Organisation i Stand til Fremme af: 1. Prædikantvirksomhed, en Slags Mission (som Søren Olesens), 2. Udsendelse af en Prædikant eller Foredragsholder til Steder, hvor saadan Hjælp ønskes (gratis) og 3. Større grundtvigske Vennemøder«⁵. To af Middelfartmødets Programpunkter havde man altsaa dog ladet staa, men som første Punkt paa Dagsordenen optræder en ny Sag: Den grundtvigske indre Mission, som ikke Nyegaards Kreds, men særligt Odensemødet i 1889 var gaaet ind for. Det var aabenbart kun praktiske Foranstaltninger uden polemisk Brod, man efter Forsamlingens Ønske skulde arbejde videre med; men Middelfart-Indbyderne fik ingen Støtte i deres Hovedanliggende: at styrke og samle den renlivede Gammelgrundtvigianisme, navnlig ved et fast Udvalg, et nyt Blad og aarlige Inderkredsmøder for denne Retning⁶.

¹) Antagelig Johan Frederik Plesner (1815—92), Sognepræst i Vedersø.

²) Antagelig Paul Christian Stemann Rosenørn (1851—1911), Amtsfuldmegetig i Ringkøbing fra 1878—94, fra 1904 Borgmester i Stege; grundtvigsk Repræsentant i det saakaldte »Menighedskonvent« (se senere), jfr. P. C. Rosenørn til N. J. Termansen 12/10 91, RA.

³) Nemlig Sofus Balslev iflg. Fr. B. Møller til Karl Povlsen 4/6 91, RA.

⁴) Antagelig de to, der udover de nævnte senere optræder som Udvalgsmedlemmer: Emil Koch og Fr. B. Møller. Flere kan der ikke være Tale om, da det iflg. »Meddelelsen« om Mødet i Bladene var et Syvmandsudvalg (se S. 172).

⁵) Refereret af Chr. Balling i Brev til Otto Møller 10/6 91, Ut. 22, KB.

⁶) Den offentlige »Meddelelse« om Mødet maa da siges at repræsentere

Det kan da ikke undre, at ogsaa Offentlighedens Reaktion paa Mødet og dets Forehavende, som vi allerede har fulgt gennem Udtalelserne i Bladene, var væsentlig kritisk. Det er forstaaeligt, at Kirkebladets og Højskolebladets Mænd ikke kunde se med venlige Øjne paa deres Modstanderes Samarbejdsbestræbelser. — Hertil kan nu føjes nogle karakteristiske private Udtalelser om Mødet, dels fra den konservative, men meget selvstændige og indflydelsesrige Otto Møller, dels fra Kredsen omkring »Sagamanden«, der hældede eller i hvert Fald havde hældet til Nygrundtvigianismen.

Otto Møller, der jo var godt underrettet gennem Riemanns og Heys Breve, kunde aabenbart fuldt ud tilslutte sig den sidstes Vurdering, idet han til Skat Rørdam skrev: »Menneskene har travlt med at faa noget *gjort*, ogsaa de ægte Grundtvigianere har ondt for noget, som de ville gjort i Middelfart. De gjorde allesammen bedre i hver for sig at passe deres Gjerning *hjemme*, og overlade det til en højere, om han vil have noget gjort. Jeg kan ikke med disse travle, urolige Mennesker, der studere paa at faa ny Jern i Ilden, og passe kun maadeligt det lille, der er dem betroet»¹.

I »Sagamanden« blev Mødet navnlig kommenteret af Karl Povlsen og Sofus Balslev. Allerede den 29. Maj skrev Karl Povlsen saaledes, at han havde haft Besøg af Fr. Mygind og Sofus Balslev: »De kom fra Middelfartmødet, der nok ikke havde nogen egentlig venlig hensigt mod Nygrundtvigianerne eller de Gammelgrundtvigianere, der indtil det 25. led var åndelig beslægtet med disse kættene. Det gik nok bedre, end man havde troet, og Mygind og

en meget optimistisk Fortolkning af Forsamlingens Reaktion, naar det hedder, at den »sluttede sig gennem en livlig Forhandling til Grundtanken i den Sag, som de ovennævnte Mænd ved deres Indbydelse havde villet sætte i Bevægelse...« (o.s.v. jfr. S. 171 f.).

¹) Otto Møller og Skat Rørdam: En Brevveksling (1916), II S. 201, Brev fra Otto Møller af 13/8 91. Jfr. Referatet af A. Heys Brev til Otto Møller (af 29/5 91), S. 212 f.

Balslev m.fl. afværgede, at Brücker blev brændt med papirshue, og at der blev udstedt nogen confession efter formlen damnant Anabaptistas etc. Mødet blev nok kasseret af forsamlingen, idet flertallet fandt, at det var samlet efter for snevre anskuelser, og der skal samles et nyt møde på et bredere grundlag. Gid det må blive så bredt som muligt! Jeg har godt øje for, at der er rationaliserende tilbøjeligheder . . . Men kan vi arbejde sammen med pietistisk sindede Grundtvigianere (Kirkebladsfolkene), så må vi også kunne holde møde med rationalistisk sindede Grundtvigianere (dem i »Tidens strøm«). Så kan vi lære af dem, hvad vi skal, så kan vi imødegå dem, rette dem. Jeg for min part holder både af Th. Rørdam-Elmkvist-Munkebo¹ og af M. Pontoppidan-U. Birkedal, kan føle det religiøse fællesskab til begge sider og vilde anse det for meget skadeligt for alle parter, om vi ikke mødte disse mænd som vore venner — trods alt, hvad vi ikke kan sige ja til. Vi skulde ingen jage ud af det grundtvigske vennelag — det skulde bero på de pågældende selv, om de vil blive hos os, om de kan føle sig vel iblandt os«.

Sofus Balslevs Indtryk af Mødet var et baade — og. »Midelfartmødet — glædelig Ihukommelse og sørgelig Ihukommelse! Jeg mindes virkelig dette Møde med Glæde, forsaavidt jeg der overbevistes om, at der endnu er mange gode Præster i Landet, der fortsætte vore Fædres Værk med en kirkelig Forkyndelse til Menighedens Opbyggelse; men jeg mindes ogsaa Mødet med Sorg, fordi det stadfæstede, at vi i høj Grad mangle samlende Personligheder; der var ingen med en overlegen Førerrøst, og derfor gik vi ogsaa fra hverandre uden at være blevne samlede om noget: »dette ville vi nu«. Mødet var alt for snævert til at

¹) Niels Kristian Munkebo, der var Sognepræst i Lem-Vejby, senere Horbelev-Falkerslev og hørte med til Kredsen omkring »Sagamanden«, havde flere Gange ydet Bidrag til Kirkebladet, men hævdede iøvrigt i sit næste Indlæg i Vandrebogen (13/10 91), at han aldrig havde sympatiseret rigtig med »dette parænetiske Blad«.

være en Mønstring af »Grundtvigianerne« og det var for rummeligt til at samles om en enkelt Opgave f. Ex. et Blad, som der var Tale om. Et nyt Blad, hvad skal vi med det, blev der af mange sagt, vi har jo en Syndflod af Blade, og dog sige de bedste (efter min Mening) opvoxende Kræfter her paa Egnen, »giv os et Blad, som kan være os til Hjælp for vor Udvikling, for det er »Tidens Strøm« og Højskolebladet ikke«, de strø en Mængde subtile Tanker — Guldkorn og Absurditeter — ud mellem hverandre til Overvejelse for »viderekomne«; men vi ønske et Blad, hvor der skrives saadan, som der prædikes og tales for normale Landsbyfolk, ikke saadan, som der grubles i Studerekamrene. — Giv os et Blad, hvori der er en Efterklang af Troens Forkyndelse og ikke blot af Anfægtelsens Grublerier. . . men ogsaa her mangler Personligheder eller har dog ikke villet frem. Jeg har i mit stille Sind tiltænkt (blandt os yngre) Karl Povlsen den Opgave. Manden, der skulde kunne løse noget af en saadan Opgave, maatte jo ikke staa fremmed overfor Anfægtelsens Tanker, tværtimod maa disse Tanker vel i vor Tid være i Forkyndelsen men som Tanker, der ere besejrede i Sindet; man maa ikke prædike ind i Anfægtelsen men gennem den¹.

Da baade Sofus Balslev og senere Karl Povlsen blev opfordret til at indtræde i det Udvalg, der blev nedsat i Middelfart, har de to sidste Udtalelser en vis Betydning for Forstaaelsen af Sagens videre Forløb, som i det følgende skal søges rekonstrueret, omend paa Grundlag af et mere

¹) »Sagamanden« 10/10 91. — I det foregaaende Indlæg, dat. 26/9 91, omtaler ogsaa Uffe Birkedal Mødet. Hans Kommentar er kort og kategorisk, men viser klart, i hvor stærk Modsætning han — den senere Unitarpræst — allerede dengang stod til sin Fader, den gamle Vilhelm Birkedal. Efter at have givet Udtryk for sin Sympati overfor M. Pontoppidans Forsøg med en konfessionsløs Højskole i København, fortsætter han: »Middelfartmændenes Anstrængelser har jeg derimod ikke særlig Forkærlighed for eller Forhåbninger til; og det er nok ogsaa »indtil videre opgivet«. — Forhåbentlig for evig og en Dag«.

hullet Materiale. — Herom hører vi først i et Brev fra Frederik B. Møller¹ til Karl Povlsen af 4. Juni 1891: »Ved mødet i Middelfart blev der, som De vel har hørt, nedsat et foreløbigt udvalg, der skulde træffe foranstaltninger til et kirkelig grundtvigsk møde i Oktober. Dette udvalg kom til at bestå af Balslev Dejbjerg, Rosenørn, Rosendal, Fr. Jungersen, Hoff, Koch i Odense og mig; men vi fik lov til at supplere os. De to—3 første har alt meldt sig fra; fra Jungersen og Hoff har jeg endnu ikke fået svar. Således består udvalget faktisk kun af Koch og mig, og jeg i det mindste er noget uhyggeligt ved denne ensomme stilling. Idag da jeg var i Odense, aftalte jeg så med Koch, at vi skulde anmode L. Schrøder, Lund i Vium, Lavrits Nygård (som de 2 indbydere til Middelfart-mødet) Monrad, Fr. Nielsen, og Dem om at være med i udvalget, måske også Elmquist. Derfor skriver jeg nu til Dem og beder Dem *meget* om at sige ja. Udbyttet af mødet, som først syntes at blive ingenting, blev dog ikke så ringe, ti det var jo vistnok påtænkt, at indtage en eksklusiv stilling og kriges med både venstre og højre fløj. At det i modsætning hertil vedtoges at holde et møde, hvortil alle skal indbydes, der dele Grundtvigs opfattelse af Guds-ordet til os, altså både »kirkebladets« og Brückers folk, om jeg må bruge disse betegnelser, det synes jeg nok, vi kan være glad ved. Og det vil De vist også være. Er De nu skikkelig og svarer ja, så skal vi mødes i Kbhn tirsdagen d 16de Juni (den dag er valgt, fordi onsdag og torsdag skal det store menigheds-møde af de 3 × 30 afholdes derinde, og da nogle af de påtænkte udvalgs-medlemmer er med i det, vil det jo være mest belejligt for dem)², så skulle vi tale sammen om at forfatte

¹) Frederik Benedikt Møller (1832—1914), Sognepræst i Rønninge.

²) Der hentydes til det før nævnte »Menighedskonvent«s første Møde. 17.—18. Juni 1891. Konventet, der bestod af 30 læge og gejstlige Repræsentanter for hver af de tre kirkelige Retninger, tilsigtede Samarbejde mellem disse om aktuelle kirkelige Spørgsmaal. Tanken blev udformet paa Bethesdamødet d. 14. Juli 1889 (D. Ktd. 91 28/6 413 ff og 5/7 443 f.).

en indbydelse og om hvordan mødet nu ellers skal være¹.

Karl Povlsens Svar herpaa kendes ikke, men det har sikkert været negativt; ifølge Nyegaard (se S. 222) har han erklæret, at »tager vi ikke Pontoppidan, A. Plenge² osv med, så er vi kættermestre«. Og saa vidt vilde jo Fr. B. Møller dog ikke gaa; Morten Pontoppidan og Axel Plenge repræsenterede netop den radikale Nygrundtvigianisme, der havde opgivet »Grundtvigs opfattelse af Guds-ordet til os«.

Paa den anden Side meldte Lavrids Nyegaard nu fra af modsatte Grunde. Den 12. Juni skrev han til Fr. B. Møller³, at han i et Brev fra Møller til Lund havde set Navnene paa de paatænkte Udvalgsmedlemmer; og de »peger i en ganske anden retning, end den, der stod for os, der samlede til Middelfartmødet. — De peger dels opad i en højere sfære, end vi tænkte os arbejdet grundlagt, og dels udad i kirkelige forbindelser, som vi netop vilde have undgået«⁴. Han vilde gerne have taget Del i Udvalgets Arbejde, naar det »uden sideblik til »Bethesda« eller »Sagatun« vilde tage klart »sigte på en sammenslutning indenfor den *grundtvigske* kreds om vor *hovedarv* fra Grundtvigs dage, og om en modvægt imod, hvad det stærkt truer med iblandt os, at kristendommen folkeliggøres, fremfor at folket kristeliggøres. — Men jeg vil ikke være med, når målet skal være et forsøg på at samle alt, hvad der *kalder sig* »grundtvigianere« den dag i dag, ti det er til visse meget for mange. . . . Elmquists nærværelse i udvalget betyder for mig: det jeg ikke her vil have med at gøre. »Alliancer« vil jeg ikke lave. . . .«.

¹) Karl Povlsens Arkiv, RA.

²) Axel Plenge (1859—1940), Skolebestyrer i Viborg, 1891—92 sammen med V. Ullmann Udgiver af Tidsskriftet: »Israel og vore Dage«, der forfægtede den kritiske Forsknings Synspunkter overfor Det gamle Testamente. Fra 1909 Sognepræst, sidst i Magleby paa Møen.

³) Nyegaard til Fr. B. Møller 12/6 91, (Koncept?) i Vilh. Birkedals Arkiv, RA.

⁴) »Opad« betegner efter Nyegaards Opfattelse antagelig Professor

Udvalgets Møde blev altsaa ved en Skæbnens Ironi afholdt i Forbindelse med det fra Bethesdamøderne udgaaede »Menighedskonvent«. Vi ved, at det blev holdt paa Vartov Præsteværelse om Aftenen den 16. Juni, men der foreligger ingen direkte Meddelelser om, hvem der var til Stede og hvordan det forløb; dog maa det antages, at i hvert Fald Fr. B. Møller, Emil Koch, Monrad og Ludvig Schrøder har deltaget i Forhandlingerne¹, og at der ikke har været Stemmning for at indbyde til et nyt særligt Forhandlingmøde om Middelfart-Spørgsmaalene, snarere er disse blevet henvist til et almindeligt Vennemøde i September. Der fremkom nemlig ingen Indbydelse til et særligt Møde — som da ogsaa havde mistet sin Mening, naar næsten alle Slags Grundtvigianere maatte komme med —, og i et Brev fra Fr. B. Møller til Ludvig Schrøder af 6. Juli 1891, der sandsynligvis er det første efter Sammenkomsten i København², omtales Mødeplanen kun en passant med Ordene: »Hvordan mon det nu går med Septbr-vennemødet? indbyderne til Middelfart-mødet ere næppe tilfredse med det resultat«. Med Septembermødet kan der være tænkt paa et stort Menighedsmøde, som afholdtes i København den 8. September af Vartov Menighed og den nydannede københavnske Valgmenighed, hvortil »kristne Venner fra By og Land« indbødes, og hvor saa kendte Navne som Vilh. Birkedal,

Fr. Nielsen og maaske J. H. Monrad som Redaktør af Dansk Kirketidende; »udad« — i Retning af »Bethesda« — vel L. Schrøder og navnlig Th. Elmquist, og i Retning af »Sagatun« muligvis Karl Povlsen.

¹) Schrøder har maaske først forhandlet med Udvalget den næste Dag, jfr. Fr. B. Møller til L. Schrøder 12/6 91 (Ny kgl. Saml. 4° 3550, KB): »Mødet bliver i Vartov præsteværelse tirsdag aften kl. 8 1/2. Kan Du komme så tidlig ind, at Du kan være med? hvilket var rarest, ellers tales vi ved om onsdagen«. Da Monrad jo nu var Præst ved Vartov, maa det være ham, der har givet Adgang til Præsteværelset. At L. Schrøder i hvert Fald den 17. Juni skulde til København (til Dansk Folkesamfunds Møde), bekræftes af Johs. Schrøder i et Brev til Charlotte Schrøder 12/6 91 (samme Arkiv).

²) Ny kgl. Saml. 4° 3550, KB. Brevet indleder: »Jeg har været meget på reiser i den sidste tid, så jeg har ikke haft tid til at besvare Dit brev«.

Ernst Trier, Ludvig Schrøder, Fr. Jungersen og J. H. Monrad talte, og A. Leth eller V. J. Hoff prædikede¹. Det kan i hvert Fald betragtes som givet, at Gammelgrundtvigianismens Stilling er blevet drøftet ved denne Lejlighed, og den af Monrad umiddelbart efter offentliggjorte »Tale paa et Menighedsmøde«² er netop et gammelgrundtvigsk Indlæg mod »den udsvømmende Grundtvigianisme«.

Det omtalte Brev fra Fr. B. Møller tyder dog paa, at man paa Udvalgsrådet ogsaa har drøftet Udgivelsen af et oplysende Blad. Det besvarer nemlig et nu tabt Brev fra Ludvig Schrøder, som formodentlig er sendt efter Hjemkomsten og har indeholdt nogle Betragtninger i den Anledning. Fr. B. Møller skriver: »Det kan gerne være, at det er mere formåls-tjenligt at udgive småskrifter end et uge- eller 14 dages blad. Jeg tror nok, at ungdommen især savner noget at læse højt og muligvis samtale om, når de er samlede ved deres møder, og noget ordentligt og gedigent . . . får de ikke så let i en slags avis, hvor, når det er et længere foredrag, dette går gennem flere numre, og så glemmer man det første, når man skal til fortsættelsen«. Men »når det for det meste bliver optryk af nordisk månedsskrift eller andre gode kilder«, maa de kunne sælges meget billigt. Som Eksempel nævnes Ludvig Schrøders: Genbyrdsliv og Genfærdsliv, om Niels Ebbesen, og Otto Møllers: Sokrates³, »foruden mange af dem, I holde den dag i dag i eders høresale«, altsaa historiske, literaturhistoriske og naturvidenskabelige foredrag; som særlig velegnede fremhæves desuden Cornelius Appels⁴ bibelhistoriske foredrag.

¹) D. Ktd. 91 30/8 575; Fr. Jungersen til E. Trier 13/7 og især 3/9 91 (RA), hvorefter Mødets Formaal netop var Samling om »det gamle flag«.

²) D. Ktd. 91 20/9 609 ff.

³) Nordisk Maanedsskrift 74, I S. 73 ff.: L. Schrøder: »Genfærdsliv og genbyrdsliv, et bidrag til i sammenhæng at oplyse Grundtvigs syn på det nittende århundredes ejendommelighed«; 71, I S. 73 og 145 ff: Samme: »Det fjortende århundrede og Niels Ebbesen«; 72, I S. 217 ff: O. Møller: »Sokrates som folkelig læge«.

⁴) Frimenighedspræst i Rødning (1821—1901).

Men heller ikke denne Plan blev realiseret, og ud paa Sommeren synes Udvalget ganske at have opgivet Ævred¹. Den 3. August 1891 maatte Nyegaard meddele P. N. Petersen, at deres Bestræbelser i Middelfart nu helt havde lidt Skibbrud: »Ja, kære ven, hvad »det bliver til?« — Hele udvalget har jo opløst sig, — de ledende kredse har vendt sig i uvilje imod Middelfartmødet. Højskolebl., Brückers organ, mødes kønt med Elmquist i rummelighedsfordringen; — K. Povlsen erklærer, at, tager vi ikke Pontoppidan, A. Plenge osv med, så er vi kættermestre. — Og jeg er bange for, at der er mange, som lader sig forskrække og skynder sig at afvaske en så blodig plet på deres kærlighedskåbe. — Jeg fortryder ikke forsøget, og agter at gå videre ad vejen, men også at *bie* på tiden, eller rettere på Herren, trods jeg godt mærker, at det giver ikke stort følge. — Men Vorherre står selv for styret, og han lægger nok hånden på rorpinden og gør drejningen, når han vil².

Middelfartmødet fik dog endnu et Efterspil, som her maa omtales for Fuldstændighedens Skyld. Nyegaard og hans lille trofaste Følge ventede nemlig ikke længe, før de prøvede paa at tage Sagen op i det gamle Spor. Allerede den 1. September skrev han igen til P. N. Petersen herom, idet han udbad sig et Besøg, for at de kunde tales ved »om Middelfart-sagen, som mine medkombattanter fra begyndelsen ikke er til sinds at lade falde, og jeg heller ikke...«. Han betonedede ganske vist, at han helst vilde begynde i det smaa og skjulte, men han kunde dog ikke lade være med

¹) Derimod begyndte Fr. B. Møller og Th. Elmquist det følgende Aar at arbejde paa en anden, omend mere beskeden fællesgrundtvigsk Manifestation: Prædikensamlingen »Herrens Aar«, som kom 1893—94, og hvortil et bredt Udsnit af grundtvigske Præster omkring Midterlinien ydede Bidrag.

²) Nyegaard til P. N. Petersen 3/8 91, RA. Jfr. U. Birkedals Formodning (dat. 26/9 91) om, at Sagen »indtil videre« var opgivet, S. 217, Noten.

igen at spekulere paa et Blad og et nyt Forhandlingsmøde: »et lille blad — 25 øre eller 50 kvartalet — med sigte paa kristenlivets tarv, henvendt til alle kristne, — klar i sit stade, dog uden at give anledning til kinesiske murgrænser. Jeg er ikke partimand, men det grundtvigske tilskud til kirkelivet i Danmark *må* ikke fortønes ud i den tåge og det virvar, hvormed vi nu trues indefra os selv af, og derved er intet andet at gøre end ret at åbne de *gamle* kilder (vi tænker os dog ikke en forældet, udlevet Gud, fordi vi kalder ham »den *gamle* af dage«) og de gamle stier, som vor gamle høvding var viseren for. At slå af derpå for så at *supplere* med indremissionske lapper, det kan jeg ikke være med til. — Dette spørgsmål endnu: vil *du* være med til at indbyde til et offentligt forhandlingsmøde med åben drøftelse af alle stridsspørgsmål indenfor den såkaldt grundtvigske kreds, så at der på dette kunde blive anledning for os til at *tage afstand* fra udskejelserne?¹»

Kampstillingen er altsaa den samme, selv om Nyegaard nu kendeligt bestræber sig paa at undgaa, at det nye Forsøg skulde kunne beskyldes for Snæverhed. Ikke længe efter sendte Nyegaard, Lund og Thomsen virkelig en ny Henvendelse ud, denne Gang som Rundskrivelse, og kun til Vilh. Birkedal, P. N. Petersen og P. Rønne. Men den forliste undervejs, og nogen stærk Tro paa Sagen havde Nyegaard aabenbart ikke mere; »der kommer vel næppe noget direkte ud af det hele«, føjede han til, da han efterlyste Rundskrivelsen hos P. N. Petersen². Den 16. December 91 kunde han dog meddele ham, at der formodentlig vilde blive holdt »et meget snevert møde... ang. Midd.-sagen ind i næste år her i Jylland«, som han gerne vilde have

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 1/9 91, RA.

²) 17/11 91, P. N. Petersens Arkiv, RA; en forudgaaende Efterlysning af 6/11 91 findes sammesteds. Skrivelsen kendes kun fra disse to Breve; Tidspunktet for Afsendelsen nævnes ikke, men 6/11 begrundes Efterlysningen med, at »det er temmelig længe siden, den udgik og ikke er kommet tilbage«.

Petersen med til. Samtidig gjorde han sig ivrigt til Talsmand for et nyt Møde mellem Ungdomsvennerne, »Foreningen«, som han fejlagtigt antog havde 25 Aars Jubilæum i 1892¹. Da P. N. Petersen oplyste, at det først var i 1893, foreslog han Foreningsmøde begge Aar, »da vi virkelig trænger til at *samle vore kræfter* i tidens åndelige kamp, og det jo slet ikke var umuligt, at et møde imellem os også kunde tjene vor sag fra Middelfart — den jeg på ingen måde kan opgive. Man taler om, at vi må ikke »splitte« — som om vi ikke *var* splittede; men naturligvis skal vi *samle* på den gamle grund så *varsomt*, at vi ikke selv giver anledning til nogen udelukkelse, uden hvem der virkelig udelukker sig selv«. »Vort lille private møde ångående Middelfart-sagen foreslår Lund at sætte ud til senere på året af den grund, at vi da muligvis bedre kunde få Sællænderne (o: dig og P. Rønne og — hvis han vil — Monrad) med. Det er af *megen* betydning, at en nogenlunde ordenlig styrke er samlet personlig ved den lejlighed — skriftlige forklaringer bagefter er al tid af liden magt —«. De to Møder i 1892 kunde da passende kombineres, saaledes at man f. Eks. i Juni i samme Uge forhandlede om Middelfartsagen i Ødum hos Pastor Dalsgaard, og samledes til Foreningsmøde i Ølsted Præstegaard².

Det gik imidlertid nok saadan, at Foreningsmødet blev udsat til Juli³, mens de jyske Indbydere til Middelfartmødet samledes allerede den 31. Maj hos Dalsgaard i Ødum. Nyegaard vilde her foreslaa en offentlig Udtalelse om det, der var tilsigtet i Middelfart⁴; men der foreligger ingen Vidnesbyrd om, at der fra denne Sammenkomst udgik noget nyt Initiativ. Endnu i Efteraaret 92 bebudede Fr. B. Møller, at »to præstekonventer på Fyn vilde foranstalte en for-

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 16/12 91, RA.

²) Nyegaard til P. N. Petersen 2/1 92, RA.

³) Nyegaard til P. N. Petersen 8/2 92, RA.

⁴) Nyegaard til P. N. Petersen 29/4 92, RA.

handling om en slags fortsættelse af Middelfartmødet¹, men det er ogsaa det sidste, vi hører om Sagen².

Og der er al Grund til at tro, at Middelfartbestræbelserne paa dette Tidspunkt virkelig havde løbet Linen ud. Selv Nyegaard synes nu foreløbig at have opbrugt sin Kraft, hvad udadgaaende Virksomhed angaar. Hertil kom, at hans Helbred i flere Aar havde været vaklende paa Grund

¹) Nyegaard til P. N. Petersen 1/11 92, RA. — Det Konvent, som Fr. B. Møller særlig støttede sig til, det saakaldte »Vandkonvent« paa Østfyn, var i sig selv Udtryk for en kirkelig Reaktion, idet det var stiftet 1890 af Møller og Elmquist i Opposition mod det radikale fynske »Valgmenighedskonvent« (Fr. B. Møllers Erindringer S. 283 ff., Manuskript i Privateje).

²) Som flere Gange nævnt fremkommer der dog i Dansk Kirketidende for 1899 nogle Udtalelser om Sagen fra Nyegaard og M. A. S. Lund. De maa imidlertid snarest ses paa Baggrund af den Situation, der foranlediger dem: den skarpe Polemik i dette Aar mellem »Kirkeligt Samfund«s Mænd og Højskolebladets Ordførere, der med Valdemar Brücker i Spidsen energisk bekæmpede det nyoprettede Samfund. Mens Lund nu hørte til de sidste, gik Nyegaard fuldt ind for »Kirkeligt Samfund« og angreb voldsomt Højskolebladet, som han beskyldte for at være et viljesløst Redskab for den Brücker'ske Radikalisme. Da bl. a. Lund heroverfor forsvarede baade Bladet og — delvis — Brücker, der med alle hans Fejl dog var »uundværlig blandt vore Ordførere« (Højskbl. 99 20/10 1353 ff.), mindede Nyegaard ham om deres fælles Kamp for Middelfart-sagen, som var »et Slags Forspil til »Kirkeligt Samfund af 98«. Den Gang havde Nyegaard »tilvisse ikke det Indtryk, at han regnede Pastor Brücker for en »uundværlig« Ordfører« (D. Ktd. 99 5/11 790). Lund bemærkede hertil, at det kun var Oprettelsen af et kirkeligt Blad og Fornyelsen af store Vennemøder og kirkelige Forhandlingsmøder, de dengang tilsigtede. »Derimod tænkte vi — hvad Folk end sagde — aldrig paa at stifte en Forening eller Samfund. Og vor Mening var — det blev da udtalt — lige saa vel at holde os uafhængige af Vejen »til Bethesda« som af den »til Sagatun« . . . « (D. Ktd. 99 19/11 826 jfr. S. 202 Note 2). Nyegaard svarede, at han vilde udtrykke sig noget anderledes om, hvad Mødet havde tilsigtet. Ganske vist havde de ikke rigtig klaret sig, hvad de vilde, og det var efter hans Opfattelse den dybeste Aarsag til, at det mislykkedes; og ganske vist vilde de ikke stifte en Forening eller et Samfund, men de havde dog begrænset Maalet ved ikke at indbyde muligt forstyrrende Elementer, navnlig fra Sagatun siden. »Jeg er tilbøjelig til at mene, at det var Oppositionen mod Sagatun-Mødet, der var det egentlige Driv-

af en nervøs Lidelse, saa at han baade i Sommeren 90¹ og 93 maatte foretage Rekreatjonsrejser, i sidste Tilfælde en længere Sørejse gennem »tre verdensdele«². Og da han kom hjem, samlede han alle sine Kræfter om at udarbejde en Bog om Vilh. Birkedal, der var død den 26. Juli 1892. Træt af den offentlige Polemik, fordybede han sig nu i Studier, med den Hensigt — som han skrev til Monrad — »foruden en nogenlunde hel levnedstegning af B.[irkedal] selv, ogsaa at give en redegørelse og retfærdiggørelse af deres kirkelige og folkelige anskuelse, han var en hovedmand for, idet jeg ogsaa særligt vil forsøge at stille den i modsætnings belysning til senere deformationer af den«³.

hjul til Mødet, og Maalet, som foresvævede os, var at sætte et kirkeligt Arbejde i Gang, der kunde rejse en Modstrøm mod den Bevægelse, som kom derfra, og som det den Dag i Dag er mig en Gaade, at alvorligt troende Kristne iblandt os kan faa til at passe ind i *Menighedens* Udvikling. Jeg skønner ikke, at vi kunde have faaet et bedre kirkeligt Arbejde igang end det, »Kirkeligt Samfund af 1898« har iværksat. Men dets Stiftere har tænkt klarere end vi, og det har undgaaet vor Fejl, at lade det hele bero paa en tilfældig Afgørelse i en Slags grundtvigsk Folkerigsdag« (D. Ktd. 99 26/11 838 f., jfr. S. 202 Note 2 og S. 209 Note 3). — Mens alt-saa Lund i sin Opposition mod »Kirkeligt Samfund« var tilbøjelig til at bagatellisere Middelfartbestræbelserne, søgte Nyegaard at vise deres Overensstemmelse med »Kirkeligt Samfund«, hvis Modstandere han helst vilde identificere med sine Modstandere i Middelfartsagen. Til Oplysning om de virkelige Begivenheder og Intentioner i 1891 er derfor begges Udtalelser en tvivlsom Kilde.

¹) Ifølge Nyegaard til J. H. Monrad 2/6 90, i Privateje, og Johannes Fog til P. N. Petersen 27/5 90, RA, om en Indsamling blandt »Forenines« Medlemmer til Nyegaards Rekreatjonsrejse.

²) Nyegaard til P. N. Petersen 19/11 93, RA, jfr. Nyegaards Ansøgning 19/6 93 om Rejsetilladelse for 2½ Maaned, i Kultusministeriets Arkiv.

³) Nyegaard til Monrad 17/10 95, i Privateje. Jfr. Nyegaard til P. N. Petersen 19/11 93, RA: »Ellers lever jeg et slags verdsligt klosterliv i min egen kreds og gerning. Jeg sidder oppe i arbejdet på min svigerfaders levned, og det glæder mig usigeligt; men det er ikke at løbe til. Midt under dette arbejde har jeg indskrænket min nutidslæsning til noget så lidet, at jeg ikke en gang — til rædsel for mine samtidige her — læser »Højskolebladet«, et eksempel instar omnium. Men jeg har altfor meget taget en ensidig del i polemik i mine dage, til at det ikke ligefrem er en

Det blev et omfattende Værk i tre Bind, hvoraf de to første udkom i 1895 og 96¹. Derefter lod han dette Arbejde hvile foreløbig; men ogsaa i de følgende Aar holdt han sig i det hele mere i Baggrunden, væsentlig optaget af Forfatter-virksomhed. I hvert Fald overlod han Lederskabet og Arbejdet paa en Organisation indenfor det grundtvigske Centrum til andre.

Det gammelgrundtvigske Samlingsforsøg i Aarene omkring 1891 var altsaa mislykkedes. I og for sig havde det været en velmotiveret Reaktion imod den kraftige Bevægelse til højre og venstre, som foregik i disse Aar, og som syntes at forflygtige netop det, der for de »gamle« var Grundvolden: Tanken om »Herrens eget Ord« som det sikre Udtryk for sand, oprindelig Kristendom og derfor forbundet med en selvfølgelig teologisk Konservatisme, og Tanken om den nøje Sammenhæng mellem det kristelige og det folkelige, men afgjort under det førstes Fortegn. Der var virkelig en udbredt Følelse af Utryghed overfor Udviklingen, der nok skulde kunne gøre dem, der hverken vilde til »Bethesda« eller »Sagatun« — og det var næppe de færreste — interesserede i et fastere Samarbejde.

Naar det alligevel ikke lykkedes, hænger det for det første sammen med, at der over Nyegaards Person var noget kantet og usmidigt, som gjorde ham uegnet til at være Førstekraft i Samlingsbestræbelserne. Med al sin Varmhjertethed var han tillige en principfast Teoretiker, der hverken i stort eller smaat kunde vige en Tomme for at hjælpe sin Sag paa Gled². Dernæst gjorde en almindelig

helsebod for mig at blive fri for enhver fristelse dertil en tid, indtil jeg senere bedre kan stå imod. Den overbevisning modnes ogsaa mere og mere hos mig, at det er vind og vejr med $\frac{9}{10}$ af Bladpolemiken . . .

¹) Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning I—II (1809—49 og 1849—70). Det tredje Bind (1870—92) kom i to Dele 1911—12.

²) Allerede 1875 skrev han til Monrad, der havde bebrejdet ham en vis »hårdhed i diktionen«: »Du ved jo, gamle ven, og bør bære over med mig derfor, at jeg har noget af kampe(ikke: flinte-)stenens natur i mig;

grundtvigsk Uvilje mod Organisation sig gældende, en Følge af den naturlige Forbindelse, der oprindeligt havde været mellem den folkelige og kristelige Vækkelse. Den grundtvigske Bevægelse havde baade i Teori og Praxis været en Folkesag og derfor ikke behøvet at støtte sig til en Organisations faste Former. Og selv de Grundtvigianere, der efterhaanden betragtede den folkelige Udvikling med Skepsis, var endnu tilbøjelige til at mene, at de ved at organisere sig vilde handle i Strid med Grundtvigs Tanker om Friheden som Aandens Element. Den afgørende Vanskelighed laa dog sikkert i, at det grundtvigske Centrum ikke var en nær saa klar og selvbevidst Gruppe som paa den ene Side Nygrundtvigianerne, paa den anden Side Kirkebladsfolkene, men — netop som Gruppe — væsentlig negativt bestemt, ved Modsætningen til »Udskejelserne« paa Fløjene. Og det var kun faa, der som Nyegaard bestemt vilde tage Afstand til begge Sider; de fleste stillede sig endnu forstaaende overfor enten Højre eller Venstre, i det mindste overfor Personer tilhørende disse Retninger.

Derfor var det taktisk uklogt af Nyegaard at kæmpe paa to Fronter; større Tilslutning havde han faaet, hvis han havde sluttet Forlig med dem, der holdt paa Bethesda-Samarbejdet, og alene udpeget Nygrundtvigianismen som Fjenden. Det lod sig vel imidlertid paa dette Tidspunkt ikke gøre; de fleste Bethesda-Grundtvigianere var endnu saa optaget af det fælleskirkelige Samarbejde, at de ikke rigtigt havde Øje for den grundtvigske Kirkeafdelings særlige Interesser. Men Udviklingen gik virkelig i denne Retning; Elmquists Tilslutning til Tanken om en grundtvigsk Sammenslutning er allerede nu et Varsel herom.

der skal krudt til at sprænge mig, årtusinders — det vil sige evigheds, kærlighedens — fugtighed til at opløse mig» (Nyegaard til Monrad 19/3 75, i Privateje). Jfr. Stig Bredstrups fornævnte Bog om Monrad, S. 64, hvor denne i et Brev til Nyegaard (14/5 77) omtaler, at hans Skrivi-
ver i almindeligvis anses for »hovent« — og ifølge Monrad ikke helt uden Grund.

Og da Gammelgrundtvigianismens dobbelte Front blev til en, nemlig imod Nygrundtvigianismen, var Vejen banet for i hvert Fald noget af det, som forulykkede i Middelfart. Resultatet blev »Kirkeligt Samfund af 1898«.

Middelfartmødets og hele Nyegaards utrættelig Arbejdes forberedende Betydning er dog ganske klar. For første Gang søgtes et kirkeligt Samarbejde organiseret i større Stil indenfor den grundtvigske Kreds; for første Gang var der kaldt sammen til et særligt Møde for det grundtvigske Centrum med bestemt Afvisning af Afvigelserne fra Midterlinien; og trods Uenigheden blev Mødet dog en stærk gammelgrundtvigsk Manifestation; som Sofus Balslev skrev, overbevistes man om, at der endnu var »mange gode Præster i Landet, der fortsætte vore Fædres Værk«. Det er ingen Tilfældighed, at »Kirkeligt Samfund« væsentlig udgik fra Mænd, der i større eller mindre Grad havde haft med Middelfartsagen at gøre; Navne som Monrad, Jungersen, Hoff, H. Rosendal, L. Schrøder og Karl Povlsen møder vi alle igen ved Samfundets Stiftelse, dels som Initiativtagere, dels som Medlemmer af den første Bestyrelse. Og de Opgaver, »Kirkeligt Samfund« satte sig, de Former, det antog, er i Hovedsagen velbekendte fra Forhandlingerne før, under og efter Middelfartmødet: Organisation i Kredse med en fælles Landsledelse, Udsendelse af Præster og Ordførere til Kredsene, Indre Missionsvirksomhed ved Lægprædikanter, Arrangement af større Møder, Udgivelse af et Blad. Den paa en Gang forsigtige og resolute Maade, hvorpaa Samfundet blev dannet — uden direkte Polemik mod andre, men ogsaa uden forudgaaende Forhandlingsmøde, end sige offentlig Debat, med en selvsupplerende Bestyrelse udpeget fra Starten — viser, at man ogsaa havde lært af Middelfartbestræbelsernes Vanskæbne.

»Kirkeligt Samfund« var dog mere end blot en Gennemførelse af Middelfartmødets Program. Som allerede antydet foregaar der i 90'erne en karakteristisk Videreudvikling af

den gammelgrundtvigske Retning, der rummer de nærmeste Forudsætninger for Samfundsannelsen i 1898. En Redegørelse for denne kræver da en særlig Undersøgelse i Forlængelse af den Linie, som her er fulgt gennem den yngre Grundtvigianismes Historie.